

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

О.М.Вагіна

ПОЛІТОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник
для студентів усіх напрямів підготовки
(заочної форми навчання)

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № 6
від 01 березня 2011 р.

Запоріжжя
2011

УДК 32 (076.4)
ББК Ф 01я73
П 50

Вагіна О.М. Політологія: Навчально-методичний посібник для студентів усіх напрямів підготовки (заочної форми навчання). – Запоріжжя: ЗНУ, 2011. – 88 с.

Навчально-методичний посібник містить методичні рекомендації та короткий виклад лекційного курсу, теми та плани семінарських занять, тематику контрольних робіт, питання для самоконтролю, тестові завдання, питання для дискусії, перелік літератури з курсу «Політологія».

Призначений для студентів усіх напрямів підготовки (заочної форми навчання).

Рецензент Т.Є.Ніколаєва
Відповідальна за випуск О.М.Вагіна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗПОДІЛ НАВЧАЛЬНОГО ЧАСУ ЗА ТЕМАМИ.....	7
ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ.....	8
Лекція 1. Політологія як суспільна наука.....	8
Лекція 2. Політика як суспільне явище.....	15
Лекція 3. Політична влада.....	20
Лекція 4. Політичні партії і партійні системи.....	27
Лекція 5. Політичні еліти і політичне лідерство.....	36
Лекція 6. Вибори та виборчі системи.....	45
ТЕМАТИКА І ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	56
Семінарське заняття 1. Політична система суспільства.....	56
Семінарське заняття 2. Держава в політичній системі суспільства.....	59
Семінарське заняття 3. Політична свідомість і політична культура.....	63
ТЕМИ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ.....	67
Тема 1. Етнонаціональна політика.....	67
Тема 2. Світова політика і міжнародні відносини. Сучасні глобалізаційні процеси.....	69
ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ.....	73
ГЛОСАРІЙ.....	76
ЛІТЕРАТУРА.....	86

ВСТУП

Політика у всі часи була і залишається найважливішим засобом організації та регулювання суспільного життя людей, потужним інструментом перетворень як в окремих країнах, так і в житті людської спільноти в цілому. Це особливо стосується України, політична система якої знаходиться на етапі становлення та пошуку найбільш оптимальних напрямків розвитку. Саме тому особливу значущість у системі вищої освіти має політологія, яка дозволяє майбутньому фахівцю отримати глибокі знання про політику, її закономірності, протиріччя і на цій основі усвідомити свою роль у політичній сфері.

Особливо зростає роль і значення політичної науки в перехідний період, коли істотній трансформації піддаються ідеали і цінності, світоглядні установки і орієнтації. У таких умовах саме вивчення курсу політології допоможе студентам розібратися в таких основоположних інститутах, явищах і проблемах сучасного суспільства і суспільного розвитку, як політика, політична влада, політична система, громадянське суспільство, правова держава, демократія й тоталітаризм, політична культура тощо; надасть можливість майбутнім фахівцям з більшою часткою професіоналізму брати участь у політичному житті країни.

Політологічні знання є дуже важливими для формування особистості, виховання громадянських якостей і політичної культури фахівця будь-якої галузі: юриста й економіста, журналіста й еколога, менеджера й філолога тощо. Вивчення політології відповідає програмі гуманізації й гуманітаризації навчання у вищій школі, завданням формування високоосвіченого спеціаліста XXI століття.

Навчально-методичний посібник розрахований на курс політології в обсязі 108 годин, передбачених програмою Міністерства освіти і науки України для студентів заочної форми навчання. Проте на різних напрямках підготовки обсяг годин лекційних і семінарських занять з політології різний. При підготовці до семінарських занять та іспиту студенти спираються на ті теми і завдання, які передбачені програмою з політології для їх напрямів підготовки та які представлені у даному навчально-методичному посібнику.

Метою цього навчально-методичного посібника є організація і надання допомоги студентам заочної форми навчання у процесі самостійної підготовки до семінарських занять та іспиту з курсу «Політологія».

Завданнями навчально-методичного посібника є:

- активізація самостійної роботи студентів із засвоєння навчального курсу,
- сприяння розвитку творчого ставлення до навчальної діяльності.
- формування у студентів умінь і навичок пізнавальної діяльності,
- забезпечення контролю і самоконтролю в ході самостійної роботи.

Мета вивчення політології полягає в засвоєнні студентами знань сучасної політичної науки, особливостей розвитку політичного процесу, усвідомленні необхідності відповідальної політичної участі. Отримані знання повинні допомогти студентам адекватно орієнтуватися в сучасній політичній обстановці, протистояти політичному маніпулюванню, формувати активну політичну культуру.

Курс політології передбачає засвоєння студентами фундаментальних положень і категорій сучасної політичної науки, особливостей розвитку політичного процесу і політичного життя в Україні. Отримані знання допоможуть їм усвідомити своє місце і роль в державі, свої права та обов'язки, представляти і захищати свої інтереси, поважаючи права інших людей.

Вивчення політології спрямоване на формування у студентів поваги до демократичного устрою, політичних і правових норм; вироблення імунітету або хоча б критичного ставлення до різного роду радикальних доктрин, виховання поваги і відданості своїй державі.

У результаті вивчення курсу студенти повинні **знати**:

- головні категорії та поняття політичної науки;
- основні положення політичної теорії;
- механізми функціонування політичної влади у суспільстві.
- зміст взаємозв'язку держави та громадянського суспільства.

вміти характеризувати:

- місце і роль політичних інститутів у політичній системі;
- політичний стан суспільства;
- політичні інтереси суб'єктів політики;
- діяльність суб'єктів політичних відносин;

вміти аналізувати:

- політичні системи країн світу;
- форму Української держави (форму правління, державного устрою, політичний режим);
- політичні процеси в Україні та інших країнах;
- структуру та зміст міжнародних відносин;

придбати навички та якості:

- громадянськості;
- політичної толерантності;
- політичного діалогу;
- політичної полеміки.

При підготовці до семінарського заняття студенти повинні опрацювати основний теоретичний матеріал з даної теми, що включає розкриття її ключових питань. У власні політологічні словники потрібно занести визначення запропонованих основних понять.

При виконанні контрольних робіт необхідно використати матеріал рекомендованої літератури, що містить у собі підручники, наукові статті та монографії, науково-пізнавальні праці.

Питання для самоконтролю допоможуть студентам оцінити ступінь оволодіння матеріалом з даної теми. Орієнтуючись на запитання для дискусії, студенти повинні розробити систему доказів для відстоювання власної позиції щодо запропонованих проблемних питань.

РОЗПОДІЛ НАВЧАЛЬНОГО ЧАСУ ЗА ТЕМАМИ

№ теми	Найменування теми	Кількість академічних годин			
		Лекції	Семинарські заняття	Самостійна робота	Всього
1.	<i>Політологія як суспільна наука</i>	1	-	5	6
2.	<i>Політика як суспільне явище</i>	1	-	5	6
3.	<i>Політична влада</i>	2	-	5	7
4.	<i>Політична система суспільства</i>	-	2	5	7
5.	<i>Держава в політичній системі суспільства</i>	-	2	5	7
6.	<i>Політичні партії і партійні системи</i>	2	-	5	7
7.	<i>Етнонаціональна політика</i>	-	-	10	10
8.	<i>Політичні еліти і політичне лідерство</i>	2	-	5	7
9.	<i>Політична свідомість і політична культура</i>	-	2	5	7
10.	<i>Вибори та виборчі системи</i>	2	-	5	7
11.	<i>Світова політика і міжнародні відносини. Сучасні глобалізаційні процеси</i>	-	-	10	10
	ВСЬОГО	10	6	65	81

ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ
ЛЕКЦІЯ 1. Політологія як суспільна наука
 (1 год.)

План

1. Політологія та інші науки про суспільство. Об'єкт і предмет політології
2. Структура й категорії політології
3. Методи і функції політології
4. Становлення політології як науки і навчальної дисципліни

Основні поняття: геополітика, політична психологія, політична соціалізація, політична соціологія, політична філософія, політологія.

Методичні рекомендації до вивчення теми:

1. Працюючи над першим питанням, слід чітко визначити зміст поняття «політологія». Необхідно звернути увагу на існування в літературі різних визначень політології, порівняти їх та обрати варіант, який найбільш точно і повно відбиває сучасну наукову уяву про політичну науку. Студенти повинні уявити, що кожна наука має свої об'єкт і предмет дослідження, розкрити сутність найбільш поширених їх визначень. Аналізування методологічної основи політології передбачає вичленення методів загальнотеоретичного й емпіричного рівня, розкриття суті названих методів. З метою уявлення нових термінів і понять студентам слід використовувати відповідні політологічні словники.

2. Розкрити значення політології допоможе визначення її теоретичних і практичних функцій. Необхідно надати характеристику таких основних функцій політології, як теоретико-пізнавальна, світоглядна, інструментальна, інноваційна, прогностична, методологічна, політичної соціалізації тощо. Слід звернути увагу на актуальність політології як наукової дисципліни, роль і значення якої особливо зростає в перехідні історичні періоди, коли радикальної трансформації зазнають людські ідеали, цінності, світоглядні настанови, орієнтації тощо. Це особливо стосується України, політична система якої знаходиться на етапі становлення та пошуку найбільш оптимальних напрямків розвитку.

3. Під час вивчення третього питання необхідно прослідкувати історичний процес розвитку політичної науки від виникнення політології як самостійної сфери знань на рубежі середньовіччя та нового часу; через формування політології як самостійної навчальної дисципліни у II половині XIX ст. до остаточного становлення політології як науки в середині XX ст. Особливу увагу треба звернути на розвиток і становлення політичної науки в Україні: у минулі часи, за радянського періоду і в сучасних умовах.

4. Необхідно уяснити місце політології серед інших соціально-гуманітарних наук, предметом дослідження яких є окремі аспекти політичної дійсності. За допомогою політологічних словників слід надати характеристику таких наук, як геополітика, історія політичних вчень, політична історія, політична психологія, політична соціологія, політична філософія, теорія міжнародної політики тощо.

Короткий виклад змісту лекції:

1. Політологія та інші науки про суспільство. Об'єкт і предмет політології

Як будь-яка наука, політологія має свій об'єкт і предмет дослідження. Під об'єктом науки розуміються сторони об'єктивної реальності, що підлягають розгляду. Не виключено, що один і той самий об'єкт може вивчатися різними науками під особливим кутом зору, з позиції свого предмету та методів. Об'єктом політології є політична сфера суспільства і всі процеси, що в ній відбуваються.

Але політика є об'єктом дослідження багатьох галузей наукового знання: політичної філософії, політичної історії, політичної соціології, політичної економії, політичної психології, правознавства, політичної етики, політичної географії та ін.

У вітчизняній політології склались дві позиції стосовно предмету політології.

1. у широкому розумінні: політологія - цілісна й інтегративна наука про політику, що охоплює всі перелічені й подібні галузі наукового знання про політику. Політологія виступає як міждисциплінарна наука, а її предмет складає сукупність закономірностей функціонування і розвитку різних сторін політичної діяльності, які досліджуються окремими субдисциплінами;
2. у вузькому розумінні: політологія — це загальна теорія політики, яка не намагається охопити всю політичну проблематику і має

свій специфічний предмет дослідження - політичну систему суспільства та її різноманітні підсистеми. Жодна інша галузь наукового знання, яка досліджує політичну сферу суспільного життя, не робить це з такою системністю й повнотою, як політологія, і не має політичну систему суспільства в цілому як свій предмет.

*Політологія (від грецьк. *politika* — державні й суспільні справи і *logos* — слово, поняття, вчення) – наука про політику, про закономірності та особливості розвитку політичного процесу, про функціонування політичної системи і влади, сутність, форми і методи діяльності суб'єктів політики.*

2. Структура й категорії політології

Категорія «політична система суспільства» - це інтегративна категорія, яка органічно поєднує всі інші категорії політології — політичні інститути, політичні відносини, політичні процеси, політичну культуру тощо, а тому є центральною у науці про політику.

Структурно політологія складається з: історії політичних вчень, теорії політики і прикладної політології.

Історія політичних вчень досліджує зародження, становлення і розвиток політичних поглядів, ідей, теорій тощо протягом усього періоду існування державно організованого суспільства. Основними етапами цієї історії є: стародавній світ, середньовіччя, відродження, новий час, новітній час.

Теорія політики вивчає політику як цілісний предмет і має свої внутрішні структурні елементи: концепції політики і влади, теорії політичної системи і процесів, моделі політичної участі й лідерства, теорії формальних і неформальних інститутів політики (державознавство, партологія, концепції еліт), теорії міжнародних відносин і зовнішньої політики.

Прикладна (практична) політологія безпосередньо пов'язана з практикою і включає: розробку політичних технологій; прийняття політичних рішень; проведення виборчих кампаній, політичної реклами; врегулювання політичних конфліктів; проведення політичних переговорів; політичне прогнозування, планування й консультування та ін.

Категорії політології – це загальні, фундаментальні поняття, які відображають найбільш істотні, закономірні зв'язки й відносини політичної реальності та пізнання. Це наступні категорії: політична

влада; політична система (поєднує в собі решту категорій: державу та її структурні елементи, політичні партії, органи місцевого самоврядування та ін.); політична культура і її складові (політична свідомість, політична поведінка, політичні цінності, політичні норми, політична соціалізація); політичний процес; політичне явище та ін.

3. Методи і функції політології

Метод — це сукупність прийомів та операцій практичного й теоретичного освоєння дійсності. Сукупність методів дослідження, що їх застосовують у науці, називається методологією.

Існує багато різних класифікацій методів пізнання. Так, методи поділяються на: 1) філософські (порівняння, аналіз і синтез, узагальнення, сходження від абстрактного до конкретного, індукція і дедукція тощо); 2) спеціально-наукові: системний (цілісне сприйняття об'єкта і всебічний аналіз зв'язків між окремими його елементами); структурно-функціональний (розчленування політичного явища на складові частини з подальшим аналізом вивчення їх ролі для суспільства); порівняльний; біхевіористський (дослідження поведінки індивідів і соціальних груп).

Функції політології:

1. пізнавальна функція - дослідження багатогранності політичних явищ з метою отримання знання про їхню сутність, зміст і закономірності розвитку;
2. аналітична функція - всебічний аналіз політичних процесів, оцінка діяльності інститутів політичної системи;
3. прогностична функція - вироблення наукових прогнозів подальших змін у політичній сфері, виявлення тенденції розвитку суспільних процесів;
4. інструментально-практична функція - розробка рекомендацій для удосконалення яких-небудь сторін політичної практики;
5. методологічна функція – використання іншими науками категорій і закономірностей політології як теоретичного інструментарію у дослідженні суспільних явищ і процесів;
6. виховна функція - формування світогляду особи, її політична соціалізація, надання їй знань про політичну сферу суспільного життя, про політичні інститути, права, свободи та обов'язки громадянина, політичну культуру.

4. Становлення політології як науки і навчальної дисципліни

Політологія одночасно і молода, і одна з найдавніших наук.

Історично першою формою пізнання політики була релігійно-міфологічна. Майже два тисячоліття до нової ери панували уявлення про божественне походження влади і суспільно-політичного устрою.

З середини I тис. до н.е. посилюється процес раціоналізації політичних поглядів, вони набувають філософсько-етичної форми. З'являються перші політичні категорії, а згодом і політичні концепції, започатковуються власне теоретичні дослідження політики. Найвиразніше цей процес проявився у творчості Конфуція, Сократа, Платона й Аристотеля.

Від релігійно-етичної форми політичну науку звільнив Н.Макіавеллі. Він розглядав політичні процеси як природні, що відбуваються не з Божої волі, а відповідно до певних об'єктивних закономірностей. У центр політичних досліджень учений поставив державну владу й підпорядкував політичну науку вирішенню практичних завдань. Його вважають основоположником політичної науки нового часу. Саме на рубежі середньовіччя і нового часу виникає політична наука як самостійна сфера знань.

Великий внесок у звільнення політики й політичної думки від теології і церковної моралі зробили Т.Гоббс, Б.Спіноза, Дж.Локк, Ш.Л.Монтеск'є, Ж.Ж.Руссо та ін. Вони аналізували проблеми походження, сутності, призначення і форми держави, розробляли теорію суспільного договору, ідеї народного суверенітету, свободи і рівності, природного права тощо.

Істотний внесок у розвиток політичної науки, ідей конституційного ладу, республіканської форми правління, ліберальної демократії і становлення відповідних їм інститутів і норм був зроблений у період Великої французької революції, війни за незалежність США наприкінці XVIII ст., революцій XIX ст. У II пол. XVIII - I пол. XIX ст. були сформульовані найважливіші підходи, що стали основоположними в розробленні політичних теорій і концепцій сучасності.

Процес формування й виокремлення політології із загальної системи соціальних і гуманітарних наук та її інституціоналізації припав на кінець XIX - поч. XX ст. Важливий внесок у становлення сучасної політології зробили такі європейські вчені, як К.Маркс, Ф.Енгельс, М.Вебер, Р.Міхельс, Г.Моска, В.Парето та ін. У США інтенсивне оформлення політології в самостійну галузь знання розпочалося 1880 р. зі створенням при Колумбійському коледжі школи політичної науки. В 1903 р. у США було створено

Американську асоціацію політичних наук, яка започаткувала подібні асоціації в інших країнах та в міжнародному масштабі.

У післявоєнний період розвиток політології був особливо успішним у США. Саме в цій країні розгорнулася так звана біхевіористська революція в соціальних науках, у тому числі й політології. Американським ученим належить також заслуга розробки системного і структурно-функціонального аналізу політики, політико-культурного підходу, порівняльної політології.

У 1949 р. під егідою ЮНЕСКО утворено Міжнародну асоціацію політичних наук, що об'єднала у своїх лавах більшість відповідних національних асоціацій.

Як навчальна дисципліна політологія вперше з'явилася в університетах США в середині XIX ст. напередодні громадянської війни між Північчю і Півднем. У європейській вищій школі політологію почали викладати з середини XX ст. СРСР стояв осторонь загального процесу становлення і розвитку політології як науки і навчальної дисципліни. Теоретичні положення політології не вписувалися в основні постулати панівної марксистсько-ленінської ідеології. Тому до II пол. 80-х рр. в СРСР політологія не визнавалась за науку, а окремі дослідження політики здійснювались у межах наукового комунізму, історії КППС, політичної економії, теорії держави і права та інших дисциплін. В Україні з 1990 р. політологія почала впроваджуватись як навчальна дисципліна у вищих навчальних закладах.

Теми контрольних робіт:

1. Місце і роль політології в системі соціально-гуманітарних наук.
2. Методологія політичної науки.
3. Основні категорії та функції політології.
4. Прогностична функція політології та її значення.

Питання для самоконтролю:

1. Що входить до предмету політології?
2. Яке, на Вашу думку, головне завдання політології?
3. Які функції виконує політологія?
4. У чому актуальність політології як науки і навчальної дисципліни?

5. Коли виникла політологія як наука і політологія як навчальна дисципліна?
6. Розкрийте взаємозв'язок політології з іншими соціально-гуманітарними науками.

Питання для дискусії:

1. Знайдіть у різних навчальних посібниках та проаналізуйте різноманітні визначення політології. Які з них найбільш вдалі? Поясніть свій вибір.
2. Які з функцій політології є найбільш важливими для сучасного українського суспільства і чому?
3. Проілюструйте прикладами зв'язок політології з життям. Як Ви уявляєте застосування політологічних знань у своїй майбутній практичній діяльності?
4. Чого Ви очікуєте від вивчення курсу «Політологія»?

Тестові завдання:

1. До якої з функцій політології відноситься пошук відповіді на запитання: якою буде політична дійсність у майбутньому:
 - а) описової;
 - б) прогностичної;
 - в) пояснювальної;
 - г) ідеологічної.
2. Політична наука як самостійна сфера знань виникає:
 - а) на рубежі Середньовіччя і Нового часу;
 - б) у Стародавньому світі;
 - в) у середині XIX ст.;
 - г) на початку XX ст.
3. До основних завдань викладання політології не входить:
 - а) підготовка студента до виконання ролі громадянина;
 - б) підготовка до безпосередньої участі у роботі політичних інститутів різного рівня;
 - в) органічне поєднання політологічної думки України зі світовим політичним знанням;
 - г) подолання стереотипних уявлень про політику, засвоєння норм цивілізованої політичної поведінки.

Література:

основна [2, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14]; *додаткова* [2, 3, 5, 12, 15]

ЛЕКЦІЯ 2. Політика як суспільне явище

(1 год.)

План

1. Підходи до визначення сутності політики.
2. Суб'єкти і об'єкти політики.
3. Функції політики.
4. Види політики.

Основні поняття: політика, політична свідомість, політичні відносини, політичні інститути.

Методичні рекомендації до вивчення теми:

1. Вивчаючи перше питання, необхідно з'ясувати сутність політики як суспільного явища. Слід звернути увагу на багатогранність і багатоаспектність явища політики і, як наслідок, на різноманітність визначень цього поняття. Необхідно проаналізувати й порівняти найбільш поширені визначення політики; засвоїти сутність основних концепції політики. Студенти повинні визначити й пояснити відмінність у підходах різних мислителів до трактування терміна «політика». Необхідно уяснити сутність і причини подвійної природи політики (наука - мистецтво). Бажаним є вміння висловити своє бачення причин появи політики.

2. Під час опанування другого питання слід з'ясувати сутність понять «суб'єкти політики» і «об'єкти політики». Необхідно визначити, які суб'єкти здійснюють вплив на політику та надати характеристику таких суб'єктів політики, як індивіди, політичні організації, держава, великі суспільні групи.

3. Третє питання вимагає від студентів визначити та проаналізувати зміст основних функцій політики в залежності від напрямків діяльності її суб'єктів: управлінську, прогностичну інтегративну, ідеологічну, виховну, інноваційну та ін. функції. На підставі цього необхідно визначити, які з них є слаборозвинутими в

сучасному українському суспільстві.

4. Під час вивчення цього питання необхідно з'ясувати структуру політики, охарактеризувати її основні елементи (політична свідомість, політичні інститути, політичні відносини). Особливу увагу слід звернути на критерії класифікації політики, надати характеристику видів політики за різними критеріями (економічна, соціальна, культурна; внутрішня, зовнішня тощо). Також необхідно виділити рівні функціонування політики (мегарівень, макрорівень, мікрорівень).

Короткий виклад змісту лекції:

1. Підходи до визначення сутності політики

Термін «політика» в науковий обіг ввів Аристотель в IV ст. до н.е. Грецький філософ визначив її як мистецтво управління державою (полісом). Однак виділення політики в особливу сферу суспільного життя відбулося задовго до того, як греки почали активно користуватися цим поняттям.

Підходи щодо походження політики:

1. теологічний: пояснює природу політики з божественної волі;
2. антропологічний: обґрунтовує необхідність політики людською природою;
3. біологічний: визнає загальні для людського і тваринного світу засад (спільних інстинктів, моделей поведінки);
4. психологічний: в природі людини закладені потреби, інтереси, емоції. Саме вони породжують політичні взаємодії;
5. соціальний: політика має суспільне походження: виникла в ході історичної еволюції суспільства як результат росту її неоднорідності і складності організації.

Хоча сутність політики досліджується в науці більше 2000 років, питання про те, що таке політика, залишається відкритим. Існують різні підходи до розуміння сутності політики.

1. Управлінський підхід: політика – діяльність з управління суспільством (Д.Істон, Г.Алмонд).
2. Субстанціональний підхід: політика - це боротьба за завоювання і утримання влади (Н.Макіавеллі, М.Вебер, К.Маркс).
3. Інституційний підхід: політика - це участь у справах держави, використання класами державної влади для здійснення своєї мети (В.Ленін).

4. Соціологічний підхід: політика - відносини, напрями і способи діяльності соціальних груп у відстоюванні своїх інтересів і задоволенні своїх потреб за допомогою різноманітних засобів, серед яких головну роль відіграє влада.
5. Телеологічний підхід: політика - особлива форма людського існування, пов'язана з ціледосягненням.
6. Консенсусний підхід: політика - діяльність, спрямована на досягнення громадянами згоди виключно мирними і ненасильницькими засобами.
7. Конфліктний підхід: політика - поле зіткнення інтересів соціальних груп і інститутів з приводу влади, з приводу контролю над механізмом розподілення суспільних благ.

Необхідно визнати неприпустимість абсолютизації будь-якого з підходів.

Політика (від грецьк. polis — місто-держава та його похідних politike – мистецтво управляти державою, polites – громадяни, politica – державний діяч та ін.) – одна з найважливіших сфер життєдіяльності суспільства, взаємини різних соціальних груп та індивідів щодо утримання й реалізації влади задля здійснення своїх суспільно значущих інтересів і потреб, вироблення обов'язкових для всього суспільства рішень.

2. Суб'єкти і об'єкти політики

Суб'єкти політики — це особи і соціуми, а також створені ними установи й організації, які беруть активну, свідому участь у політичному процесі.

Суб'єктами політики можуть виступати: індивіди (первинний, системоутворюючий суб'єкт політики), соціальні групи (нації, народи, верстви, класи, демографічні групи), політичні інститути (партії, суспільні об'єднання, рухи, фронти), держава.

Три рівні суб'єктів політики:

1. соціальний: індивіди, класи, еліти, етноси, корпоративні групи (певні фінансові і промислові бізнес-еліти);
2. інституціональний: партії, органи державної влади, суспільні організації тощо; політика представлена і такими суперінститутами, як ООН, НАТО;
3. функціональний: армія, лоббі, опозиція, бюрократія.

Об'єктами політики є всі явища політичного та суспільного життя, на які спрямована діяльність суб'єктів політики.

Ними можуть бути елементи різних підсистем суспільства, а також соціуми й окремі особи.

Соціальні групи та особи, які не усвідомлюють своїх соціальних інтересів, не здатні виразити їх безпосередньо або через організовані форми тиску, стають об'єктами політичного маніпулювання, тому що не розуміють, чиї інтереси виражає та чи інша ідеологічна течія.

3. Функції політики:

- управлінська: розробка основних напрямків розвитку суспільства;
- прогностична: визначення перспектив суспільного розвитку;
- інтеграційна: об'єднання різноманітних груп суспільства довкола фундаментальних ідей, інтересів, цінностей;
- мобілізаційна: мобілізація ресурсів для ефективного вирішення суспільних завдань;
- ідеологічна: розробка певного суспільного ідеалу;
- виховна: політична соціалізація індивідів;
- інноваційна: забезпечення та стимулювання інноваційного, поступального розвитку суспільства.

4. Види політики

- За сферами суспільного життя: економічна (промислова, сільськогосподарська, фінансова), національна, військова, екологічна, науково-технічна, соціальна (у сфері охорони здоров'я, соціального забезпечення, побутового обслуговування), культурна (у сфері освіти, науки, культури, мистецтва).
- За об'єктом впливу (або масштабами) — внутрішня і зовнішня.
- За суб'єктами політики: державна, політичних партій, громадських об'єднань, рухів, груп.
- За пріоритетом (метою) діяльності: політика нейтралітету, національного примирення, «великого стрибка», «відкритих дверей», компромісів та ін.

Теми контрольних робіт:

1. Роль політики в розвитку суспільства.
2. Взаємозв'язок політики з іншими формами суспільної свідомості (мораль, право, філософія, релігія).
3. М.Вебер про політику як покликання і професію.
4. Політика і мораль.

Питання для самоконтролю:

1. Чим відрізнялося трактування політики мислителями різних епох?
2. Як трактували політику теологи? Чи актуальна теологічна концепція політики сьогодні?
3. Чи може політика залежати від природно-географічних явищ, психологічних особливостей людини?
4. Сформулюйте мету та призначення політики.
5. Назвіть найважливіші функції політики.
6. Які елементи структури політики Ви можете виділити? Охарактеризуйте їх.
7. Назвіть основні види політики.

Питання для дискусії:

1. Чим викликане зростання ролі політики у житті сучасного суспільства?
2. На Вашу думку, політика – це більше наука чи мистецтво? Аргументуйте відповідь.
3. Чи можна розглядати політику як «чисту справу»?
4. В чому проявляється взаємозв'язок і відмінність між економікою і політикою?

Тестові завдання:

1. Політика як соціальне явище і наукове поняття виникла:
 - а) в античні часи;
 - б) в епоху Відродження;
 - в) в період становлення капіталізму;
 - г) в доісторичні часи.
2. Вперше доннаукового обігу поняття «політика» ввів:
 - а) Платон;
 - б) Аристотель;
 - в) Н.Макіавеллі;
 - г) К.Маркс.
3. Представники якої концепції пояснюють природу політики територіальними, природними, фізико-кліматичними явищами:
 - а) теологічної концепції;
 - б) географічної концепції;

- в) антропологічної концепції;
- г) психологічної концепції.

Література

основна [2, 7, 8, 9, 10, 12, 14]; *додаткова* [2, 3, 5, 12, 15]

ЛЕКЦІЯ 3. Політична влада

(2 год.)

План

1. Сутність політичної влади, її класифікація і функції.
2. Легітимність владних відносин: критерії і типи.
3. Політичний режим, його сутність та типологія.

Основні поняття: авторитаризм, анархізм, диктатура, кратологія, легальність політичної влади, легітимність політичної влади, політична влада, політичний режим, ресурси влади, тоталітаризм.

Методичні рекомендації до вивчення теми:

1. Дана тема – одна з ключових у курсі політології. Проблема влади є однією з центральних у політичній науці і політичній практиці. Визначення сутності, особливостей, функцій влади має важливе значення для розуміння природи політики і держави, дозволяє зрозуміти сутність політичних відносин, виокремити їх із сукупності суспільних відносин. Студенти повинні чітко усвідомити основні ознаки політичної влади: верховенство, публічність, легальність, моноцентричність, широкий спектр ресурсів, якими розпоряджається влада. Для розкриття питання необхідно дати визначення понять «кратологія», «влада», «суб'єкт влади», «об'єкт влади», «ресурси влади», ознайомитись з основними підходами до трактування влади, охарактеризувати різні види влади (політичну, економічну, соціальну, духовно-інформаційну тощо). Щодо суто політичної влади, то слід назвати можливі форми її здійснення, визначити їх специфіку, дати характеристику основних функцій політичної влади.

2. Для засвоєння другого питання необхідно чітко визначити сутність легітимності як однієї з основних якостей влади та її співвідношення з легальністю. Студенти повинні усвідомити, що легальність – це формально-юридична характеристика влади, а легітимність – це її соціокультурна характеристика. При розгляді феномену легітимності треба визначити її ознаки та джерела легітимації влади. зупинитися на теорії М.Вебера і охарактеризувати три типи легітимності, які він виділяв: традиційний, харизматичний, раціонально-легальний. При цьому цікаво було б проаналізувати позитивні та негативні аспекти кожного із цих типів, умови виникнення та існування. На основі одержаних теоретичних знань студентам варто зробити спробу проаналізувати легітимність влади та її засади на прикладі державної влади сучасної України.

3. Вивчення третього питання передбачає чітке визначення поняття «політичний режим», а також таких його типів, як авторитарний, тоталітарний, автократичний, демократичний, анархічний, охлократичний тощо. Студенти повинні вміти класифікувати політичні режими за різними критеріями, виділяючи основні ознаки кожного з типів. Варто пам'ятати, що «чисті типи» політичних режимів у реальному житті зустрічаються рідко, набагато частіше формуються ті чи інші різновиди «змішаних режимів».

Необхідно дати характеристику основних політичних режимів, а саме: визначити сутність поняття, виділити провідні риси кожного з режимів, підібрати приклади держав з відповідними політичними режимами з історії та сучасності.

Підсумовуючи одержані теоретичні знання з даної теми, студенти повинні дати характеристику і з'ясувати особливості сучасного українського політичного режиму. Для цього треба порівняти конституційне визначення політичного режиму України та реалії політичного життя.

Короткий виклад змісту лекції:

1. Сутність політичної влади, її класифікація і функції

Політична влада - це реальна здатність одних суб'єктів політики проводити свою волю стосовно інших за допомогою правових і політичних норм.

Політична влада здійснюється: державою, політичними партіями і громадсько-політичними організаціями, органами місцевого самоврядування.

Специфіка державної влади полягає в тому, що вона здійснюється спеціальним апаратом; поширюється на всю територію країни; наділена монополією на прийняття законів та застосування примусу.

Влада політичних партій і громадських організацій здійснюється лише в межах цих партій та організацій, ґрунтується як на правових нормах, установлених державою, так і на політичних нормах, які не є правовими і діють лише в межах політичних партій і громадських організацій.

Влада органів місцевого самоврядування поширюється лише на певну частину території держави, значною мірою здійснюється на громадських засадах, ґрунтується як на загальнодержавних правових нормах, так і на нормативних актах самих цих органів, дія яких поширюється лише на підпорядковану їм територію.

Функції політичної влади:

- керівництва та управління суспільством у цілому та його складовими (розробка стратегії і тактики управління суспільством);
- інтеграції суспільства (врахування й узгодження інтересів усіх соціальних груп);
- оптимізації політичної системи відповідно до цілей і завдань правлячих сил;
- забезпечення політичної стабільності в країні.

Основні риси політичної влади:

- верховенство (обов'язковість виконання владних рішень усіма членами суспільства);
- публічність (суспільний, безособовий і відкритий характер влади);
- моноцентричність (існування єдиного центру прийняття рішень – держави);
- різноманіття ресурсів (засобів здійснення політичної влади);
- легальність (законність, юридична правомірність: легальна влада - влада, що встановлена законом і діє відповідно до нього);
- легітимність (добровільне визнання існуючої влади громадянами, довіра до неї з їх сторони, визнання її справедливою, прогресивною).

2. Легітимність владних відносин: критерії і типи

Легітимність – соціокультурна характеристика влади, яка може оцінюватися шляхом соціологічних опитувань, але не піддається повній формалізації.

М.Вебер виділив чисті типи легітимності політичної влади.

Традиційний тип легітимності влади ґрунтується на авторитеті традицій і звичаїв. Влада цього типу встановлюється відповідно до традицій і звичаїв і ними ж обмежується. Підвладні сприймають владу як належну тому, що так було завжди, вони звикли підкорятися владі й вірять у непорушність і святість здавна існуючих порядків. Традиційна легітимність найстійкіша, оскільки сталими є самі традиції і звичаї. Приклад традиційної легітимності - монархія.

Харизматичний тип легітимності влади (від грецьк. *harisma* – особливий дар) ґрунтується на вірі людей у незвичайні якості і здібності, винятковість правителя (харизматичного лідера). Такий тип притаманний суспільствам з невисоким рівнем розвитку демократії і політичної культури його членів. Нерідко він виникає і в розвинених демократичних державах у кризові періоди, коли відчувається нагальна потреба в об'єднанні всіх верств суспільства навколо особи політичного керівника для виходу з кризи. При цьому свідомо культивується велич самої особи керівника. Приклади – Цезар, Наполеон, Ленін.

Раціонально-легальний тип легітимності влади базується на переконанні людей у законності (легальності) й доцільності (раціональності) встановлених порядків та існуючої влади. За цього типу легітимності органи влади та їхні керівники обираються через демократичні процедури й відповідальні перед виборцями, правлять не видатні особистості, а закони, на основі яких діють органи влади й посадові особи. Це - основний тип легітимності політичної влади в сучасних демократичних державах.

У реальності найчастіше функціонують не ідеальні типи легітимності, а їх комбінації.

Джерела легітимації влади:

1. участь громадян у правлінні веде до відчуття причетності людей до політики, здійснюваної органами влади;
2. ефективна адміністративна, економічна, військова, освітня діяльність влади;
3. застосування сили. Чим нижчий рівень легітимності, тим сильніший примус.

Найбільшим потенціалом легітимності володіє демократичний режим.

3. Політичний режим, його сутність та типологія

 Політичний режим - система способів і методів управління певним державно організованим суспільством; система способів і методів взаємодії суспільства та органів політичної влади.

Увага характеристиці політичних режимів – ще з часів Аристотеля (виділяв правильні й неправильні форми правління). У сучасних умовах політичні режими частіше за все класифікують на авторитарні, тоталітарні та демократичні. Іноді в окремі групи виділяють автократичні, охлократичні, анархічні режими.

Тоталітарний політичний режим (від лат. totus – весь, цілий) характеризується повним контролем держави над усіма сферами людського життя; фактичною ліквідацією прав і свобод громадян; репресіями щодо опозиції та інакодумців.

Основні ознаки тоталітаризму:

- жорсткий контроль політичної влади над усіма сферами життя суспільства в цілому і кожної особи зокрема;
- повна монополізація влади політичним лідером, який представляє законодавчу і виконавчу владу;
- відсутність легальної опозиції;
- державний монополізм в економіці;
- нетерпимість до політичного інакомислення;
- наявність обов'язкової для всіх офіційної ідеології;
- примітивізація політичної культури, всієї сфери гуманітарних знань;
- існування широкого суспільно-політичного руху, що забезпечує тоталітарній владі масову підтримку.

Форми прояву тоталітарного режиму: праві (фашизм, нацизм) і ліві (військовий комунізм, сталінізм).

Авторитарний політичний режим (від лат. autoritas – цілковита влада, вплив) характеризується значним зосередженням влади в руках однієї особи або обмеженої групи осіб; звуженням політичних прав і свобод громадян та їх об'єднань; суворою регламентацією їхньої активності; різким скороченням повноважень демократичних інституцій.

Основні ознаки авторитаризму: відчуження народу від влади; відсутність гласності; наділення виконавчих органів широкими законодавчими повноваженнями; опора на силу й готовність влади в будь-який час застосувати масові репресії; переважання у діяльності органів політичної влади методів командування і диктату;

обмеження громадянських, політичних та особистих прав і свобод; виключення з процесу прийняття та реалізації політичних рішень методу компромісу.

Демократичний політичний режим заснований на прийнятті рішень у відповідності з волею більшості; періодичній виборності органів державного управління; рівноправності громадян.

Основні ознаки демократії:

- наявність у громадян широкого кола прав і свобод та їх гарантій;
- чітке визначення меж можливого втручання держави у справи особи;
- відсутність у органів політичної влади нічим не обмежених повноважень;
- гласність прийняття рішень органами політичної влади та доступність для всіх громадян суспільне значущої інформації;
- застосування методу політичного компромісу, ставлення органів влади до факту існування опозиції як до нормального явища суспільного життя;
- визнання плюралізму поглядів та дій, захист прав меншостей на свою самобутність та вплив на соціальні процеси.

«Чисті» типи політичних режимів у реальному суспільному житті зустрічаються нечасто. Як правило, формуються ті чи інші різновиди змішаних режимів. Так, українська політична система як система перехідного типу нині має елементи різних політичних режимів. При цьому ст. 1 Конституції України чітко закріпила головну тенденцію в розбудові політичної системи: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава».

Інші класифікації (типології) політичних режимів:

- постійні та тимчасові;
- нормального та надзвичайного функціонування;
- конституційні та неконституційні;
- світські, релігійні та атеїстичні;
- безпартійні, одно-, двох- та багатопартійні;
- цивільні та військові тощо.

Теми контрольних робіт:

1. Проблеми легітимності влади.
2. Природа тоталітарної влади.
3. Еволюція політичного режиму в СРСР.

4. Особливості сучасного політичного режиму України.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке суб'єкти й об'єкти влади?
2. Назвіть основні підходи до трактування влади.
3. Що таке політична влада? Які визначення цього поняття Вам відомі?
4. Назвіть ідеальні (чисті) типи легітимності за М.Вебером та Д.Істоном. Проілюструйте прикладами з історії та сучасності.
5. Що таке політичний режим? Чим відомі Вам визначення відрізняються одне від одного?
6. На які форми поділяють тоталітарні режими? Чим відрізняються праві тоталітарні режими від лівих?
7. Чим авторитаризм відрізняється від тоталітаризму?
8. Дайте характеристику сучасному політичному режиму в Україні.

Питання для дискусії:

1. В демократичному суспільстві народ – це суб'єкт чи об'єкт влади?
2. Чи можливе існування суспільства без влади? Поясніть відповідь.
3. Який з політичних режимів володіє найбільшим потенціалом легітимності? Чому?
4. Які плюси і мінуси авторитарного режиму?

Тестові завдання:

1. Розділ політичної науки, який займається вивченням влади, має назву:
 - а) кратологія;
 - б) онтологія;
 - в) гносеологія;
 - г) елітологія.
2. Авторитет незвичайних здібностей суб'єкта влади, що обумовлює особисту відданість і довіру людей – це:
 - а) харизматичний тип легітимності;
 - б) традиційний тип;

- в) структурний тип;
 - г) раціонально-легальний тип.
3. Який режим називають феноменом ХХ століття?
- а) авторитарний;
 - б) тоталітарний;
 - в) демократичний;
 - г) охлократичний.

Література:

основна [2, 6, 8, 9, 10, 13, 15]; *додаткова* [3, 10, 12, 15, 18]

ЛЕКЦІЯ 4. Політичні партії і партійні системи

(2 год.)

План

1. Політична партія: поняття, структура, функції.
2. Типологія політичних партій.
3. Партійні системи.
4. Сучасна партійна система України.

Основні поняття: багатопартійна система, біпартійна система, однопартійна система, партійна система, політична партія.

Методичні рекомендації до вивчення теми:

1. Політичні партії – важлива складова частина громадянського суспільства і правової держави. Їх формування – результат високої політичної свідомості і активності населення, найважливіший показник демократичності держави. Актуальність даної теми обумовлена процесом становлення української партійної системи, який проходить складно, не завжди підтверджуючи вищенаведену істину про те, що наявність багатопартійної системи – це показник демократичності суспільства.

Вивчення першого питання слід починати з визначення сутності політичних партій. Студенти повинні прослідкувати історичний шлях цього терміну: від античних часів (Аристотель) до сучасного тлумачення (Закон України «Про політичні партії в Україні»),

охарактеризувати основні підходи до розуміння сутності партії (ідеологічний, організаційний, інституціональний тощо). Чітке виділення суттєвих ознак політичної партії дасть змогу студентам порівняти партії з суспільно-політичними рухами та групами інтересів. Студенти повинні чітко усвідомити головну мету та значення політичних партій, визначити їх негативні риси, описати структуру політичної партії та проаналізувати основні функції партій в сучасному суспільстві.

В процесі засвоєння теми студенти повинні ознайомитись з різними теоріями й концепціями політичних партій: виділення трьох стадій формування політичної партії (М.Вебер), формулювання залізного закону олігархії (Р.Міхельс), вчення про організаційну структуру і класовий характер партій (К.Маркс) та ін.

2. Друге питання теми вимагає від студентів чіткого визначення критеріїв типології політичних партій: організаційна структура і характер членства, ідеологія, соціальна база, місце у системі влади, цілі й характер діяльності тощо. Далі необхідно проаналізувати різні варіанти партійних класифікацій (залежно від різних критеріїв). Аналіз партійної типології передбачає характеристику кожного типу партій, наведення прикладів із сучасного політичного життя, порівняння партій різних типів (кадрові – масові, регіональні – загальнодержавні, ліві – праві, правлячі – опозиційні та ін.).

3. Вивчення третього питання слід починати з визначення поняття «партійна система» та виділення критеріїв типології партійних систем. Необхідною умовою оволодіння матеріалом є знайомство студентів з класичною типологією партійних систем італійського політолога Дж. Сарторі. Слід проаналізувати кожний з семи типів партійних систем: виділити їх характерні риси, визначити ступінь стабільності й ефективності системи, назвати відповідний їй тип політичного режиму, навести приклади країн з відповідною партійною системою. Проблемним завданням для студентів повинно стати вирішення протиріччя: багатопартійність, з одного боку, є показником демократичності суспільства, а, з іншого боку, вона часто стає джерелом нестабільності й агресивності суспільства, що починає загрожувати його демократичності. Для вирішення цього протиріччя необхідно з'ясувати, чому багатопартійність часто виступає як джерело нестабільності суспільства, чому біпартійність вважається найбільш ефективною і демократичною системою, знайти шляхи зміцнення стабільності і суспільної згоди між партіями.

4. При розгляді партійної системи України необхідно проаналізувати шляхи й етапи її становлення, показати специфіку українських партій, наприклад, специфічність розуміння лівих і правих партій. На основі інформації періодичних видань й Інтернет-мережі слід дати більш детальну характеристику найчисленнішим і найвпливовішим українським партіям і блокам (тип, лідери, основні програмні цілі, соціальні й регіональні особливості тощо). Використовуючи класифікацію Дж.Сарторі, студенти повинні показати, ознакам якого типу (чи типів) відповідає сучасна українська партійна система.

Короткий виклад змісту лекції:

1. Політична партія: поняття, структура, функції

Політична партія - добровільне та організаційно оформлене об'єднання громадян, яке виражає інтереси частини суспільства і прагне до їх задоволення шляхом здобуття, утримання і використання державної влади.

Поняття «партії» для позначення політичної організації використовувалося ще в античному світі (Аристотель). Перші наукові уявлення про партії: Ш. Л. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо, Дж. Вашингтон, Дж. Медісон, А. де Токвіль, Е. Берк. Початок ХХ ст.: проблеми політичних партій досліджували М. Вебер, Г. Моска, В.Парето, Р. Міхельс та інші.

Три основних підходи в розумінні сутності партії:

1. партія - ідеологічна спільність людей, їх добровільне об'єднання навколо якоїсь ідеології (ліберальний підхід);
2. партія - організація певного суспільного класу чи соціальної групи (марксистський підхід);
3. партія - громадська організація, інститут політичної системи, головним завданням якого є завоювання, утримання й використання державної влади (інституціональний підхід).

Ознаки політичних партій: наявність ідеології, певна тривалість існування в часі, наявність організаційної структури, прагнення влади, пошук народної підтримки.

Партія відрізняється від суспільно-політичного руху тим, що має організаційну структуру й детально розроблену політичну програму. Партія відрізняється від групи інтересів тим, що прагне до завоювання державної влади, а не обмежується лише здійсненням впливу на неї.

Зародки політичних партій у вигляді станових угруповань склалися ще в рабовласницькому і феодальному суспільстві. Політичні партії в сучасному їх розумінні виникли лише у другій половині XIX ст.

Три стадії розвитку партій (за М. Вебером): аристократичні угруповання; політичні клуби; масової партії. Перші масові партії: 1861 р. - Ліберальне товариство реєстрації виборів (Англія), 1863 р. - Всезагальна німецька робітничка спілка (Німеччина), 1867 р. – консервативна партія (Англія). Середина XX ст.: еволюція виборчого права (а саме: утвердження прямих, рівних, загальних виборів при таємному голосуванні) призвело до остаточного формування політичних партій у сучасному розумінні.

Головна мета політичних партій - представництво в політичній системі тих верств населення, інтереси яких вона відображає. Через це представництво за допомогою партій громадянське суспільство й держава об'єднуються в єдине ціле. Політичні партії є важливою ланкою, що поєднує громадянське суспільство й державу, сприяючи подоланню або пом'якшенню конфліктів між ними. Завдяки партіям суспільство здійснює контроль над державою, а держава - зворотний зв'язок із суспільством.

За допомогою політичних партій громадянське суспільство делегує до владних структур своїх представників, здійснює вибір між різними концепціями суспільного розвитку, контролює діяльність вищих державних органів. Без опори на партії неможлива робота парламенту.

Основні функції політичних партій в сучасному суспільстві:

- політична: боротьба за оволодіння державною владою та участь у її здійсненні, політичне представництво соціальних інтересів, участь у розробці, формуванні і здійсненні політичного курсу держави; політична соціалізація - сприяння засвоєнню індивідом певної системи політичних знань, норм і цінностей, залученню його до політичної системи;
- соціальна: соціальна інтеграція - узгодження соціальних інтересів через взаємодію політичних партій;
- ідеологічна: розробка ідеології, політичних доктрин і програм;
- управлінська: підготовка та висування кадрів для апарату держави, партії, громадських організацій, участь у формуванні й діяльності всіх ланок державного апарату;

➤ електоральна: формування громадської думки, політичне рекрутування - залучення на бік партії якомога ширших верств населення як її членів, прихильників і виборців.

2. Типологія політичних партій

Критерії типології партій: соціальна основа, організаційна структура і характер членства, ідеологія, місце у системі влади, цілі й характер діяльності тощо.

За соціальною основою розрізняють класові (робітничі, селянські, дрібних, середніх і великих власників тощо), національні, жіночі, регіональні та інші політичні партії.

Кожна з політичних партій орієнтується на певну систему цінностей, більшість із яких (власність, праця, демократія, свобода, рівність, справедливість, солідарність тощо) є загальнолюдськими і приваблюють на бік партії представників різних суспільних класів і соціальних версти. У такому разі партія виступає як інтеркласова, або партія виборців (демократична й республіканська партії США.)

Регіональні партії діють в регіональному масштабі й відбивають інтереси населення певного адміністративно-територіального утворення, автономії чи суб'єкта федерації. В діяльності таких партій часто проявляються націоналістичні й сепаратистські тенденції.

Гротескні партії не мають більш-менш певної соціальної бази, а об'єднують прихильників якого-небудь роду занять чи захоплення. Не претендуючи на владу, вони досить стійко відстоюють своє коло інтересів, мають невеликий, але згуртований склад.

За типом організаційної структури партії поділяються на кадрові й масові. Кадрові партії: (консервативні й ліберальні партії країн Західної Європи, республіканська й демократична партії США): мало чисельні, керівництво належить небагатьом впливовим професійним політикам, є децентралізованими об'єднаннями зі слабкими зв'язками, спираються на фінансову підтримку підприємницьких структур, не мають фіксованого членства, діють переважно під час виборчих кампаній.

Масові партії (більшість соціал-демократичних, соціалістичних, комуністичних, християнських партій): об'єднують велику кількість членів, керівництво належить професійним політикам, постійній професійній бюрократії, мають розгалужену організаційну структуру з тісним постійним зв'язком всередині, головне джерело фінансування - членські внески (тому мають фіксоване членство),

мають чітку ідеологічну орієнтацію, беруть активну участь у виборах.

За ідеологією партії поділяються на ідейно-політичні (з чітко визначеною ідеологічною спрямованістю: комуністичні, соціал-демократичні, ліберальні, консервативні, фашистські, християнські, ісламські тощо), прагматичні (орієнтуються не на певну ідеологію, а на широкий спектр ідей і суспільних проблем з метою залучення на свій бік якомога більше виборців) та харизматично-вождистські (формуються навколо особи конкретного політика і діють як групи його підтримки).

З часів Великої французької революції XVIII ст. існує поділ на ліві, центристські й праві партії. Соціальною базою лівих партій (комуністичних, соціалістичних, соціал-демократичних) є здебільшого наймані працівники, правих (ліберальних, консервативних, націоналістичних, фашистських тощо) - власники.

За місцем у системі влади розрізняють правлячі й опозиційні політичні партії.

За цілями й характером діяльності партії поділяються на революційні, реформістські, консервативні та реакційні.

3. Партійні системи

Партійна система - це сукупність діючих у країні політичних партій, відносини між ними, а також з державою.

У країнах сучасного світу склались різні партійні системи. Розрізняються вони залежно від кількості діючих у країні політичних партій, основних принципів їхньої взаємодії, за ідеологічною та іншими ознаками.

Одна з найбільш деталізованих типологій партійних систем запропонована Дж. Сарторі, який розрізняє 7 типів партійних систем.

1. *Однопартійна система* (СРСР, Албанія, Куба, Монголія):

- правляча партія є єдиною (КПРС);
- зрощення партійного апарату з державним;
- тоталітарний або авторитарний режим.

2. *Система з партією-гегемоном* (Мексика):

- існування декількох номінальних партій;
- тільки за однією партією постійно закріплюється роль правлячої партії (гегемона);
- відсутність реальної партійної конкуренції;
- авторитарний або тоталітарний режим.

3. *Система з домінуючою партією* (Японія, Індія, Швеція):

- наявність декількох незалежних одна від одної партій;
- тривале і безперервне перебування при владі однієї з них (перемога на виборах і одноосібне формування уряду);
- демократичний політичний режим.

4. *Двопартійна система* (США, Канада):

- декілька партій, серед яких домінують дві найпотужніші партії;
- формування уряду однією з двох партій, що перемогла на виборах;
- впливова опозиція з боку партії, що програла вибори;
- демократичний політичний режим.

Найбільш стабільна партійна система.

5. *Система поміркованого плюралізму* (Бельгія, Швейцарія):

- в парламенті представлені три-п'ять партій;
- жодна з партій не переважає;
- уряд формується коаліцією партій, згідно з кількістю місць у парламенті;
- відсутня парламентська опозиція, тобто немає таких партій, які взагалі виступають проти існуючої соціально-економічної й політичної системи;
- демократичний політичний режим.

6. *Система поляризованого плюралізму* (Італія):

- наявність великої кількості невеликих партій, які утворюють блоки під час передвиборчої кампанії;
- формування уряду партіями центру;
- наявність двополярної - зліва і справа - деструктивної опозиції;
- гостре ідеологічне розмежування між центром і право-лівою опозицією;
- демократичний політичний режим.

Менш стабільна, ніж система поміркованого плюралізму.

7. *Атомізована система* (Малайзія):

- наявність багатьох маловпливових і нечисельних політичних партій;
- формування уряду або на основі широкої коаліції партій, або взагалі на позапартійній основі;
- авторитарний або тоталітарний режим.

Атомізована партійна система характерна для перехідних суспільств. Вона неефективна й найменш стабільна серед інших і з часом еволюціонує до системи поляризованого або поміркованого плюралізму.

4. Сучасна партійна система України

Процес становлення багатопартійності в Україні розгорнувся з початком перебудови. З'являються альтернативні офіційній політиці так звані неформальні рухи, які не мали фіксованого членства, не ставили перед собою чітко сформульованих політичних завдань (Товариство Лева, Товариство української мови імені Т.Г.Шевченка та ін.)

Першою партією, яка 1990 р. (ще за умов монополії КПРС на владу) зареєструвалась у Міністерстві юстиції, була Українська республіканська партія. У 1991 р. було зареєстровано вже 7 партій, серед яких Партія зелених України, Партія демократичного відродження України, Соціалістична партія України.

Процес становлення багатопартійності прискорився з прийняттям 24.08.1991 р. Акту проголошення незалежності України і проведенням 01.12.1991 р. референдуму з питання державної незалежності України. У 1992 р. було зареєстровано ще 6 політичних партій, у 1993 р. - 15 партій.

Нові політичні партії утворювалися і в наступні роки. На початок 1996 р. в Україні було зареєстровано 37 партій, у 2002 р. - більш як 120 партій. На 01.01.2011 р. в Мінюсті зареєстровано 185 політичних партій.

Насьогодні найчисленнішими і найвпливовішими політичними партіями і блоками України є: Партія регіонів (В. Янукович); Блок Юлії Тимошенко (Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», Українська соціал-демократична партія, Партія «Реформи і порядок»); «Сильна Україна» (С. Тігіпко); «Фронт змін» (А.Яценюк); Блок Литвина (Народна партія, Трудова партія України); Комуністична партія України (П. Симоненко).

Решта політичних партій нечисленні, мало користуються широкою підтримкою населення і не справляють відчутного впливу на політику держави. Більшість із них виникли з ініціативи їхніх лідерів, як об'єднання порівняно невеликих груп людей. Більшість партій не зуміли знайти належної підтримки в українського народу і виборців.

Теми контрольних робіт:

1. Порівняльний аналіз двох політичних партій (за вибором студента).

2. Багатопартійність як необхідна умова становлення демократичного процесу.
3. Характеристика сучасних українських політичних партій.
4. Проблеми і перспективи формування багатопартійності в Україні.

Питання для самоконтролю:

1. Чим політична партія відрізняється від суспільно-політичного руху?
2. Які негативні риси партій виділяв Р.Міхельс?
3. Опишіть різні варіанти класифікації політичних партій.
4. Від яких історичних подій бере початок поділ політичних партій на ліві, центристські і праві?
5. Охарактеризуйте тип однієї з відомих сучасних партій (за власним вибором) за різними критеріями.
6. Які існують різновиди однопартійних систем?
7. Які політичні партії існують в Україні? Які з них можна віднести до лівих, які – до правих партій?
8. Визначте правові основи створення і діяльності політичних партій в Україні (згідно з Законом України «Про політичні партії в Україні»).

Питання для дискусії:

1. Як пов'язані між собою поняття «держава», «громадянське суспільство» і «політична партія»?
2. Що схиляє людей до вступу в партію: політична ідеологія, політична доктрина чи політична програма партії?
3. На Ваш погляд, скільки партій потрібно в Україні на сучасному етапі і взагалі в подальшому? Чи пов'язано їх виникнення в такій великій кількості з перехідним періодом? Аргументуйте відповідь.
4. Які особливості формування партійної системи в Україні? За якими критеріями відрізняються сучасні українські партії?

Тестові завдання:

1. Якому критерію відповідає класифікація політичних партій на кадрові та масові?

- а) ідеологічна спрямованість;
 - б) засоби та методи діяльності;
 - в) організаційна структура і характер членства;
 - г) ставлення до існуючого політичного режиму.
2. Встановіть відповідність між країною та типом партійної системи:
а) Велика Британія	однопартійна система;
б) Німеччина	двопартійна система;
в) Куба	трипартійна система;
г) Малайзія	атомізована система.
3. Встановіть відповідність між партією та прізвиськом лідера:
а) Комуністична партія України	Ю.Тимошенко;
б) Партія регіонів	В.Литвин;
в) Народна партія України	В.Янукович;
г) Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	П.Симоненко.

Література

основна [5, 8, 9, 11, 12, 13, 15]; *додаткова* [3, 4, 12, 14, 15, 17]

ЛЕКЦІЯ 5. Політичні еліти і політичне лідерство

(2 год.)

План

1. Сутність елітизму. Теорії еліт Г.Моски, В.Парето, Р.Міхельса
2. Типологія і функції політичної еліти.
3. Теорія лідерства: сутність, природа та підходи.
4. Типологія та функції політичних лідерів.

Основні поняття: політична еліта, політичний лідер, популізм, харизматичний лідер.

Методичні рекомендації до вивчення теми:

1. Проблема політичних еліт є однією з центральних у політології, оскільки якість політичної влади багато в чому визначається саме якістю політичної еліти. Студентам треба

визначитися з сутністю політичної еліти як провідної, відповідальної частини суспільної структури суспільства, виділити характерні риси політичної еліти.

Під час вивчення першого питання студенти повинні прослідкувати історичний розвиток категорії «еліта» (від стародавніх часів і до наших днів), ознайомитись з класичними елітарними теоріями Г.Моски, В.Парето і Р.Міхельса. Особливу увагу треба звернути на взаємодію аристократичної та демократичної тенденцій у розвитку політичної еліти (Г.Моска), поділ еліти на правлячу та неправлячу, закон циркуляції еліт (В.Парето), залізний закон олігархії та висновки про недоцільність демократії (Р.Міхельс).

2. Особливої уваги потребує вивчення проблеми типології політичних еліт. З огляду на велику кількість існуючих класифікацій слід виділити основні критерії типології еліт: місце в політичній системі, обсяг владних повноважень, час і засіб утвердження панування, види та масштаби діяльності, стиль правління тощо. У відповідності з цими критеріями студентам треба класифікувати еліти, конкретизуючи прикладами з історії або сучасного політичного життя. Характеристика політичної еліти буде неповною без розгляду питання про її формування й відтворення. Важливо усвідомити, що у світовій політичній практиці склалися дві основні системи формування політичних еліт: антрепренерська і система гільдій. Студенти повинні проаналізувати ці варіанти рекрутування еліт, їхні особливості, позитивні якості та недоліки.

Слід також охарактеризувати функції, які виконує політична еліта (стратегічну, комунікативну, регулятивну, інтегративну тощо). Опрацювання теоретичного матеріалу дасть змогу з'ясувати: які фактори обумовлюють існування політичних еліт, чи виступають еліти обов'язковим атрибутом суспільства, чи мають еліти майбутнє?

Для засвоєння матеріалу необхідно також розглянути процес формування й особливості еволюції української політичної еліти за період з 1991 р. Важливо уяснити, що в ці роки відбувається становлення нової пострадянської еліти. Необхідно охарактеризувати суттєві зміни якісного складу української еліти: омолодження, зменшення вихідців із нижчих верств суспільства, збільшення осіб із вищою освітою тощо. Студентам треба проаналізувати факт структурної неоднорідності української політичної еліти, визначити особливості формування сучасної політичної еліти України. В цьому контексті слід звернути увагу на неузгодженість дій

загальнонаціональної та регіональної еліт, домінування корпоративних, власницьких інтересів у діях еліти.

3. Третє питання теми, присвячене проблемі політичного лідерства, має на меті з'ясування питання: чи є феномен лідерства об'єктивною потребою суспільства і якими чинниками обумовлюється формування певного типу політичного лідера. При вирішенні цієї проблеми студенти повинні розкрити сутність поняття «політичний лідер», проаналізувати основні концепції лідерства (теорію рис, ситуаційну, психологічну концепції тощо).

4. Окрему увагу необхідно приділити вивченню типології політичних лідерів. Детального аналізу потребує, перш за все, класична типологія М.Вебера: слід дати чітку характеристику кожному з типів (характерні риси, умови появи та існування, конкретні приклади). Особливу увагу варто зосередити на харизматичному типі лідерства, його особливостях, пояснити виникнення лідерів цього типу саме в кризові для суспільства періоди. Далі студентам слід звернути увагу на інші варіанти типології політичних лідерів в залежності від різних критеріїв: стилю політичної діяльності, іміджу і ролевого призначення, масштабу діяльності, ставлення до існуючих суспільних порядків тощо. Характеристику функцій політичних лідерів слід давати в залежності від ситуації, в якій доводиться діяти лідерам: в умовах надзвичайної ситуації або відносної стабільності в країні.

Короткий виклад змісту лекцій:

1. Сутність елітизму. Теорії еліт Г.Моски, В.Парето, Р.Міхельса

Еліта (від франц. elite - кращий, вибраний, відбірний) - це провідні верстви суспільства, які здійснюють керівництво у певних галузях суспільного життя (відповідно розрізняють економічну, духовно-інтелектуальну, політичну, військову, наукову еліти тощо).

Суть елітизму: суспільством завжди править еліта - меншість, наділена особливими соціальними, психологічними й політичними якостями.

Політична еліта – сукупність осіб, які виділяються з політичного середовища на основі вищого ступеня розвитку окремих політичних якостей.

Характерні риси політичної еліти: невелика, достатньо самостійна соціальна група; високий соціальний статус; значні

обсяги державної та інформаційної влади; безпосередність у здійсненні влади; організаторські здібності та талановитість.

Сутність еліти викликає значні суперечки серед учених. Перші трактування були дані ще в стародавні часи. Конфуцій, Платон, Аристотель заклали основи ціннісного підходу до розуміння еліти: еліта включає кращих з кращих, тобто тих, хто володіє такими чеснотами, як мудрість і справедливість. Значний вплив на формування елітарних теорій здійснили ідеї Н. Макіавеллі і Ф. Ніцше.

Але сучасне розуміння проблеми складається у кінці XIX - на початку XX ст. З'являються перші теорії еліт (Г. Моски, В. Парето і Р. Міхельса). Виникнення елітарних концепцій стало своєрідною реакцією на теорії демократії і на марксистське вчення про роль народних мас в історії. У перших елітарних теоріях містилася критика демократії. Але нині більшість політологів намагається знайти компроміс між елітизмом і принципами демократії, розробляючи концепції демократичного елітизму.

Г. Моска (1858-1941) виклав свої погляди на еліту у праці «Основи політичної науки» (1896). Головна ідея цієї праці: неминучим є поділ суспільства на два класи: клас, який управляє, і клас, яким управляють. Перший клас – політичний (або правлячий) клас - завжди складає незначну меншість суспільства. Він здійснює всі політичні функції, монополізує владу й користується притаманними їй привілеями, тоді як другий клас, значно численніший, управляється й регулюється першим.

Влада завжди перебувала й повинна перебувати в руках меншості. Коли влада переходить з одних рук в інші, то завжди переходить від однієї меншості до іншої, але ніколи - від меншості до більшості. Критерій входження в політичний клас – організаторські здібності, а також матеріальне, моральне та інтелектуальне переважання над іншими.

Г. Моска виокремив дві тенденції у розвитку політичного класу:

- 1 – аристократичну (проявляється у прагненні політичного класу стати спадковим);
- 2 – демократичну (проявляється в оновленні складу політичного класу за рахунок найбільш здібних до управління, активних представників нижчих верств суспільства).

Переважаання аристократичної тенденції веде до виродження політичного класу, суспільного застою, активізації боротьби нових соціальних сил за здобуття панівних позицій у суспільстві.

Переважання демократичної тенденції упереджує дегенерацію пануючого класу, робить його здатним до ефективного керівництва суспільством. Найбільш бажаною для суспільства є рівновага між аристократичною і демократичною тенденціями, бо вона забезпечує як стабільність, так і якісне оновлення суспільного керівництва.

В.Парето (1848-1923) ввів у науковий обіг термін «еліта» у праці «Трактат із загальної соціології» (1916). Він виходив з того, що суспільством завжди правила й повинна правити вибрана, наділена особливими соціальними та психологічними властивостями меншість - еліта, її складають індивіди, які вирізняються високими показниками в тій чи іншій сфері діяльності, посідають найвище місце на шкалі таких соціальних цінностей, як влада, багатство чи знання.

В.Парето поділяє еліту на правлячу й неправлячу (контреліту, або потенційну еліту). У правлячій еліті виділив два типи, які послідовно змінюють один одного: еліту «левів» (консервативно налаштовані, нездатні до компромісів, прихильники силових методів правління, які виступають проти радикальних суспільних змін, переважають в умовах політичної стабільності) та еліту «лисів» (люди динамічні, майстри обману й політичних комбінацій, прихильники радикальних перетворень у суспільстві, спираються не на силу, а на переконання, переважають в умовах нестабільності).

«Закон циркуляції еліт» (В.Парето): правляча еліта прагне зберегти свої привілеї і передати їх у спадок, у результаті погіршується якісний склад правлячої еліти, вона вироджується, що спонукає кількісно зростаючу контреліту до боротьби за владу (революція). Контреліта скидає правлячу еліту і за допомогою мобілізованих нею невдоволених мас встановлює власне панування. Так відбувається зміна правлячих еліт.

Р. Міхельс (1876-1936) поєднав проблеми виникнення і функціонування політичних еліт з діяльністю політичних партій. Р.Міхельс сформулював «залізний закон олігархії»: керівна меншість поступово виходить з-під контролю рядових членів, відривається від них і підпорядковує політику власним інтересам, піклуючись передусім про збереження свого привілейованого становища. Так в партіях і суспільстві в цілому виокремлюється еліта. Будь-яким, навіть демократичним суспільством завжди фактично править олігархічна елітарна група. Демократія як безпосередня влада мас

неможлива суто технічно й недоцільна з огляду на некомпетентність мас і їх байдуже ставлення до політики.

2. Типологія і функції політичної еліти

У науковій літературі – багато типологій (за різними ознаками).

За місцем у політичній системі еліта поділяється на правлячу і неправлячу (контреліту).

За обсягом владних повноважень еліта поділяються на вищу (ті, хто приймає найбільш значущі для всього суспільства політичні рішення, провідні політичні керівники), середню (виборні посадові особи - члени парламенту, мери) й адміністративну (вищий прошарок державних службовців).

За часом і засобами утвердження панування політичні еліти поділяються на традиційні (родова знать, земельна аристократія, воєнна еліта, релігійні ієрархи) і сучасні (підприємці, освічені політичні лідери, представники науково-технічної інтелігенції, мистецтв).

За основними сферами життєдіяльності суспільства політична еліта поділяється на партійну, військову, адміністративну та ідеологічну.

За способом формування еліти поділяються на закриті й відкриті (система гільдій і антрепренерська система). Формування еліти системою гільдій характеризується закритістю, відбором претендентів на більш високі посади головним чином із нижчих прошарків самої еліти, поступовим і повільним просуванням по службі. Особлива увага при призначенні на посаду звертається на партійність та особисту відданість вищому керівництву. Головним засобом відбору. Антрепренерська система відбору еліт характеризується відкритістю, широкими можливостями для представників будь-яких суспільних груп претендувати на керівні посади. Першорядне значення у відборі відіграють особистісні якості кандидата. Головним засобом відбору є вибори.

Обидві системи відбору еліт у чистому вигляді трапляються досить рідко. В цілому система гільдій переважає в авторитарних і тоталітарних політичних режимах, а антрепренерська система - в демократичних, при чому кожна з них має свої переваги й недоліки.

За масштабами діяльності політичні еліти поділяються на загальнонаціональні та регіональні.

За способом приходу до влади еліти поділяють на легітимні (отримали владу при добровільній підтримці мас) й нелегітимні (панують над більшістю за допомогою примусу, насильства).

Оригінальну типологію політичних еліт запропонував В. Парето: за стилем правління є еліта "левів" та еліта "лисів".

Функції політичної еліти переплітаються з тими, які виконують політична система суспільства в цілому, її окремі інститути.

- Функція політичного цілепокладання полягає в розробці стратегії і тактики розвитку суспільства, визначенні політичної програми дій.
- Інтегративна функція полягає в забезпеченні цілісності й єдності суспільства, стійкості його політичної та економічної систем, уникненні соціально-політичних конфліктів, знаходженні оптимальних варіантів їх розв'язання в разі виникнення.
- Регулятивна функція полягає у прийнятті політичних рішень, спрямованих на регулювання суспільних відносин, розв'язання назрілих проблем, здійсненні розподілу і перерозподілу матеріальних, фінансових, людських та інших ресурсів.
- Комунікативна функція полягає у забезпеченні горизонтальних зв'язків в суспільстві, а також вертикальної комунікації між владою і масами.

3. Теорія лідерства: сутність, природа та підходи.

Політичний лідер (від англ. leader – керівник, провідник, глава) - авторитетна особа, яка здійснює переважний вплив на інших людей з метою інтеграції їхньої діяльності для досягнення спільних політичних цілей.

Політичний лідер виступає як об'єднувач людей, захисник їхніх інтересів, ініціатор оновлення життя й організатор діяльності людей. Політичний лідер – це той, хто здатний змінювати хід подій і спрямованість політичних процесів. В ролі лідерів можуть виступати не лише окремі особистості, але й цілі організації: партії (КПРС в колишньому СРСР), держави (США у сучасному світі).

Лідери є в основному людьми з підвищеною самооцінкою. Для багатьох із них характерне відчуття необхідності власного керівництва іншими людьми. Вони прагнуть завжди бути попереду, брати на себе функції лідерства з власної ініціативи. Лідерами є не мислителі, а люди дії. Політичний лідер має відкинути будь-які сумніви, бути впевненим у собі, рішучим, не надавати особливого значення негативним наслідкам своїх дій тощо.

4. Типологія та функції політичних лідерів.

Класичною є типологія політичного лідерства М. Вебера, який виокремлює три типи політичного лідерства – традиційне (ґрунтується на авторитеті звичаїв), харизматичне (ґрунтується на вірі в незвичайні якості і здібності лідера, його винятковість) й раціонально-легальне (базується на переконанні в законності й раціональності встановлених порядків).

За стилем політичної діяльності виділяють наступні типи політичного лідерства:

- цезаристський - ґрунтується на зосередженні усієї повноти влади в руках лідера;
- плутократичний - ґрунтується на багатстві і представляє інтереси найзаможніших суспільних верств;
- популістський - ґрунтується на намаганні досягти популярності в масах ціною необґрунтованих обіцянок, демагогічних гасел;
- професійний - ґрунтується на органічному поєднанні високого інтелекту, вольового устремління, розвиненої здатності генерувати оригінальні свої і сприймати чужі ідеї, високої моральності лідера-професіонала постіндустріального суспільства

За іміджем і ролевим призначенням виокремлюють такі типи: лідер - «служитель», лідер - «торговець», лідер - «пожежник», лідер - «прапорносець», лідер - «актор».

За ставленням до існуючих суспільних порядків лідерів можна поділити на:

- консерваторів (прагнуть зберегти й зміцнити існуючий суспільний лад);
- реформаторів (обирають еволюційний шлях зміни дійсності, прагнуть зберегти здобутки минулого, спираються на традиції);
- революціонерів (заперечують існуючі в суспільстві базові цінності, орієнтуються на створення принципово нової системи).

За масштабами лідерство може бути загальнонаціональним, регіональним, певного класу, соціальної групи.

«Чисті» типи лідерів зустрічаються рідко: поєднуються риси кількох типів. Але домінування у поведінці певних якостей дозволяє віднести їх до певного типу.

Функції політичних лідерів розрізняють в залежності від ситуації, в якій їм доводиться діяти.

В умовах надзвичайної ситуації важливими є такі функції:

- функція постановки діагнозу (аналіз ситуації, що склалася);

- функція розробки програми дій;
- функція мобілізації країни на виконання прийнятої програми.
В умовах відносної стабільності виділяють такі функції:
- функція артикуляції (вираження інтересів спільності людей, на лідерство в якій лідер претендує);
- новаторська функція (продукування нових, конструктивних ідей соціального устрою);
- інтегративна функція (згуртування всіх соціальних спільностей задля підтримки цілісності і стабільності суспільства, громадянського миру і злагоди);
- організаторська функція (втілення в конкретні дії завдань, які стоять перед суспільством і відображені у програмі лідера);
- комунікативна функція (забезпечення зв'язку між політичними інститутами й масами, між окремими політичними інститутами).

Теми контрольних робіт:

1. Специфіка формування національної еліти в Україні.
2. Політична еліта України: національний і регіональний контекст.
3. Феномен «вождізму» в історії.
4. Політичні портрети сучасних українських лідерів.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть основні теорії еліт і розкрийте їхню сутність.
2. Більшість авторів вважають, що існують дві основні системи відбору еліт: система "гільдій" і "антрепренерська". Назвіть переваги й недоліки кожної з них.
3. Порівняйте між собою еліту «левів» і еліту «лисів» (за В.Парето).
4. Опишіть механізм циркуляції еліт, запропонований В.Парето.
5. Розкрийте сутність «залізного закону олігархії». Як Р.Міхельс ставився до демократії?
6. Які якості повинні бути у політичного лідера для виконання ним своєї ролі у суспільстві?
7. Які класифікації політичних лідерів Ви знаєте?
8. Назвіть основні функції політичних лідерів.

Питання для дискусії:

1. Як Ви гадаєте, чи обов'язково кожен президент або прем'єр стає політичним лідером?
2. Які особисті риси, мотиви поведінки, стиль лідерства узгоджуються з уявленнями про «лідера-флюгера»?
3. Хто і як формує політичний імідж лідера?
4. Який тип лідерства переважає в Україні на сучасному етапі? Чим це обумовлено?

Тестові завдання:

1. Які типи політичних еліт виділяв В.Парето?
 - а) «коти» і «собаки»;
 - б) «леви» і «тигри»;
 - в) «леви» і «лиси»;
 - г) «орли» і «сороки».
2. Політика, спрямована на підвищення авторитету в масах ціною необґрунтованих обіцянок, демагогічних гасел – це ...:
 - а) волюнтаризм;
 - б) цезаризм;
 - в) прагматизм;
 - г) популізм.
3. Кого із сучасних політичних лідерів можна вважати харизматичним?
 - а) В.Ющенко;
 - б) В.Путіна;
 - в) Б.Обаму;
 - г) Л.Кучму.

Література

основна [2, 8, 9, 10, 13, 15]; *додаткова* [3, 7, 12, 15]

ЛЕКЦІЯ 6. Вибори та виборчі системи

(2 год.)

План

1. Вибори : поняття, класифікація.
2. Принципи виборчого права. Абсентеїзм і його причини.

3. Основні стадії виборчого процесу.
4. Типи виборчих систем.
5. Виборча система України.

Основні поняття: абсентеїзм, виборча система, виборче право, виборчий поріг, електорат, змішана виборча система, імпічмент, мажоритарна виборча система, пропорційна виборча система, ценз.

Методичні рекомендації до вивчення теми:

1. Вивчення першого питання передбачає чітке оволодіння необхідним понятійним апаратом: «вибори», «виборче право» (активне і пасивне), «виборець», «електорат» тощо. Слід уявити, що вибори – це один із способів формування органів влади, найбільш адекватний спосіб волевиявлення народу й необхідна умова демократії. Для всебічного усвідомлення сутності виборів треба визначити основні критерії їх класифікації (територія, предмет обрання, причини проведення, правові наслідки та ін.). Залежно від цих підстав необхідно охарактеризувати різні варіанти типології виборів, які бажано супроводжувати прикладами із сучасного політичного життя. З метою повного розкриття питання слід звернути увагу також на характеристику головних функцій виборів.

2. Друге питання теми присвячене загальним принципам виборчого права, визнаним світовим співтовариством. Обов'язкової характеристики потребують принципи періодичності, альтернативності, прозорості, обов'язковості виборів. Під час аналізу принципу загальності виборчого права слід зупинити увагу на характеристиці цензових обмежень: виділити різні види цензів (осілости, громадянства, статі, віку, майна тощо), навести відповідні приклади. Важливо усвідомити, що пом'якшення цензових обмежень веде до ствердження загального виборчого права в світі. Необхідно також розкрити зміст принципів рівності прав виборців і кандидатів, добровільного голосування і гарантії таємниці голосування. З огляду на актуальність проблеми особливу увагу слід звернути на визначення поняття «абсентеїзм», виділити його причини та негативні наслідки.

3. Вихідним твердженням при вивченні питання є усвідомлення того, що вибори – це змінні у часі стадії єдиного процесу. Студентам

необхідно виділити й охарактеризувати основні стадії виборчого процесу: призначення дати виборів (звернути увагу на статті 77 і 103 Конституції України), утворення виборчих округів і дільниць (уяснити поняття одномандатних і багатомандатних округів), створення виборчих органів, реєстрації виборців (охарактеризувати обов'язкову і добровільну форми реєстрації), висування і реєстрації кандидатів (звернути увагу на процес формування партійних списків і інститут грошової застави), передвиборчої кампанії зареєстрованих кандидатів (виділити засоби переконання виборців), проведення процедури голосування (визначити сучасні способи голосування, порівняти прямі й непрямі вибори) та ін.

4. Підготовку до цього питання слід розпочати з визначення поняття «виборча система» (у широкому та вузькому значеннях). Далі необхідно проаналізувати три основні типи виборчих систем: мажоритарну, пропорційну і змішану. Слід охарактеризувати різновиди кожної з систем, виділити їх характерні риси, навести приклади країн з відповідними виборчими системами. Важливо усвідомити, що ідеальної виборчої системи не існує, бо кожна з них має свої сильні й слабкі риси. Підсумковим завданням з цього питання саме й є визначення переваг і недоліків різних типів виборчих систем, яке бажано оформити у вигляді порівняльної таблиці.

5. Оволодіння теоретичним матеріалом з попередніх питань дозволить студентам дати характеристику виборчої системи України, визначити її недоліки й переваги. Бажано розпочати дослідження питання з історії становлення української виборчої системи (з 1991 р.): виділити основні етапи еволюції й особливості виборів на кожному з них. Далі слід детально охарактеризувати сучасну виборчу систему, спираючись на положення чинного законодавства України. При цьому важливо пам'ятати, що на виборах Президента України та депутатів різних рівнів діють різні виборчі системи. На кінцевому етапі підготовки з цього питання студенти повинні поміркувати щодо напрямів вдосконалення виборчої системи України.

Короткий виклад змісту лекції:

1. Вибори : поняття, класифікація.

Вибори - це спосіб формування органів державної влади або місцевого самоврядування, наділення повноваженнями посадової особи через волевиявлення громадян.

Виборець - особа, яка має право голосу.

Електорат (від лат. elector - виборець) – контингент виборців, які голосують за певну партію на виборах.

Залежно від підстав існують різні класифікації виборів.

За територіальною ознакою вибори бувають:

- загальнонаціональні (загальнодержавні), які здійснюються на території всієї країни;
- місцеві (локальні, комунальні): вибори до представницьких органів місцевого самоврядування.

За предметом обрання вибори можна класифікувати як:

- парламентські (вибори до Верховної Ради України);
- президентські;
- муніципальні (вибори до місцевих органів влади).

За причинами проведення вибори поділяють на:

- чергові - проводяться в разі закінчення строку повноважень;
- позачергові - проводяться в разі дострокового припинення строку повноважень;
- повторні - проводяться у випадках, коли вибори визнані недійсними або такими, що не відбулися;
- додаткові - проводяться для поповнення представницького органу, якщо з його складу вибув один або кілька членів;
- перші - проводяться в разі утворення нової адміністративно-територіальної одиниці.

За правовими наслідками вибори поділяють на:

- дійсні – проведені у порядку, визначеному Конституцією і відповідним виборчим законом;
- недійсні – проведені з порушеннями виборчого законодавства, які вплинули на підсумки виборів.

Головні функції виборів:

- артикуляції інтересів різних соціальних груп;
- мирного вирішення конфлікту між політичними суб'єктами, що претендують на владу;
- політичної соціалізації й мобілізації громадян;
- легітимації структур влади.

2. Принципи виборчого права. Абсентеїзм і його причини.

Виборче право – це система правових норм, які регулюють процес формування представницьких органів і обрання службових осіб.

У суб'єктивному значенні розрізняють:

- активне виборче право (право обирати)
- пасивне виборче право (право бути обраним).

Загальні принципи, що визнаються світовим співтовариством:

1. **Обов'язковість виборів:** вибори - єдино легітимний спосіб формування державної влади.

2. **Періодичність виборів:** гарантує змінність виборчих осіб за підсумками голосування.

3. **Загальність виборчого права** означає, що всі громадяни, які досягли віку соціально-політичної дієздатності, незалежно від статі, раси, національності, релігійних і політичних переконань, мають право обирати і бути обраними в органи влади.

Виборчий ценз - обмеження принципу всезагальності виборчого права додатковими умовами.

Види цензів: віковий, майновий, осілості, громадянства, статі, грамотності. Пом'якшення цензових обмежень веде до ствердження загального виборчого права в світі.

4. **Альтернативність вибору** передбачає наявність двох і більше претендентів на владу і змагальність між ними.

5. **Принцип рівності виборців** означає:

- рівну кількість голосів для усіх виборців. Найчастіше ця вимога виражена у формулі «одна людина - один голос»;
- від однакової кількості виборців повинна обиратися однакова кількість депутатів, що вимагає утворення приблизно рівних за чисельністю виборчих округів.

6. **Принцип рівності прав кандидатів:** всі кандидати повинні мати однакову можливість для висування, агітації, доступу до ЗМІ.

7. **Принцип законності** означає дотримання закону при проведенні виборів на усіх стадіях.

8. **Принцип добровільного голосування і гарантії таємниці** голосування. Громадянин має право не ходити на вибори. Тим самим він виражає своє ставлення до політичних процесів, що визначається словом абсентеїзм.

Абсентеїзм (від лат. absentia - відсутність) - ухилення громадян від участі у виборах.

Причини абсентеїзму:

- загальна політична й соціально-економічна ситуація в країні;
- нецікавість конкретної виборчої кампанії (неяскраві кандидати, відсутність змагальності);

- низький рівень політичної культури;
- усвідомлення власного політичного безсилля;
- високий рівень недовіри виборців політичним інститутам.

Абсентеїзм має негативні наслідки:

1. вибори, на які з'явилася меншість виборців, не відображають реальної політичної картини;
2. через низьку активність виборців вибори можуть бути визнані такими, що не відбулися. В цьому випадку призначаються нові вибори, що значно збільшує витрати на організацію виборів.

Для боротьби з абсентеїзмом у багатьох країнах введений інститут обов'язкової участі у виборах, використовуються штрафи, передбачаються моральні санкції, навіть ув'язнення на певні терміни.

Засоби забезпечення таємниці голосування: відсутність нумерації бюлетенів; однаковість усіх бюлетенів; заповнення бюлетенів в ізольованих кабінах.

3. Основні стадії виборчого процесу.

Вибори – це змінні у часі стадії єдиного процесу. Виділяють кілька стадій виборчого процесу:

1. Призначення дати виборів. Дата виборів призначається уповноваженим органом (президентом, прем'єр-міністром) у відповідності з законодавством країни. В деяких країнах дата виборів прямо вказується у Конституції або в законі. В Україні день виборів призначається на вихідний день. Ст. 77 Конституції України: чергові вибори до Верховної Ради - в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень. Ст. 103 Конституції України: чергові вибори Президента - в останню неділю березня п'ятого року повноважень. Ст. 141 Конституції: чергові місцеві вибори - в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень відповідних рад та посадових осіб.

2. Утворення виборчих округів і виборчих дільниць.

Існує два типи виборчих округів:

- одномандатні – вибори проводяться лише на одне місце у всьому виборчому окрузі;
- багатомандатні - обирається кілька депутатів від округу.

Закон України «Про вибори народних депутатів України»: утворюється єдиний багатомандатний загальнодержавний виборчий округ, територією якого є вся Україна. Закон України «Про вибори Президента України»: утворюється єдиний загальнодержавний одномандатний виборчий округ. Територія України поділяється на 225 територіальних виборчих округів, які в свою чергу поділяються

на виборчі дільниці.

3. Створення виборчих органів:

- центральні (Центральна виборча комісія - постійно діючий орган);
- окружні – діють у виборчих округах;
- дільничні – діють у виборчих дільницях.

4. Реєстрація виборців.

Форми реєстрації, що використовуються у сучасній практиці:

- обов'язкова (Україна, Росія): держава складає списки виборців на підставі свідчень про їх проживання на певній території;
- добровільна (США): виборці повинні самі зареєструватися на виборчій дільниці. Подібна практика негативно впливає на електоральну активність.

5. Висування і реєстрація кандидатів, формування партійних списків.

В Україні: політичні партії висувають кандидатів у депутати єдиним загальнонаціональним списком. Кількість кандидатів від політичної партії, внесених до списку, не може перевищувати конституційного складу Верховної Ради (450 осіб). Черговість розташування кандидатів у списку визначає політична партія. На виборах Президента – кандидати від політичних партій і самовисуванці.

Політична партія повинна внести грошову заставу на рахунок ЦВК у розмірі 2 000 мінімальних заробітних плат. Грошова застава повертається партіям, які взяли участь у розподілі депутатських мандатів. Вибори Президента України: кандидати вносять по 2 500 000 грн., повертають тим, кого включено до виборчого бюлетеня для повторного голосування (ст.49 Закону).

6. Передвиборча кампанія зареєстрованих кандидатів: робота кандидатів (партій) для переконання виборців у необхідності проголосувати за цього кандидата або активно підтримати їх партійний список. Кожна партія намагається розширити свій електорат.

Засоби переконання виборців у перевагах програм кандидатів: реклама в ЗМІ, агітаційна кампанія «від дверей до дверей», зустрічі кандидата з виборцями, листівкова і плакатна агітація, графіті, проведення різних акцій (мітингів, шоу, розповсюдження партійної символіки тощо). Порядок проведення передвиборчих кампаній у більшості країн детально регламентується законодавчими нормами. В усіх країнах, де проводяться вибори, діє загальне демократичне

правило: у день виборів агітація за кандидатів забороняється.

7. Проведення процедури голосування.

Сучасні способи голосування: підняттям рук, на паперових бюлетенях, із застосуванням електронних машин шляхом натискування на кнопки або важелі, через Інтернет, поштою.

8. Підрахунок голосів.

9. Встановлення результатів виборів та їх офіційне оприлюднення.

10. Припинення діяльності територіальних виборчих комісій.

4. Типи виборчих систем.

Поняття «виборча система» використовують у двох значеннях:

- в широкому розумінні виборча система – це всі суспільні процеси і правила, пов'язані з виборами;
- у вузькому розумінні виборча система - це спосіб підрахунку голосів виборців і розподілу місць в органах державної влади між кандидатами (партіями).

Типи виборчих систем: мажоритарна, пропорційна і змішана.

Мажоритарна виборча система: В основі лежить принцип більшості (переможцем на виборах вважається кандидат, який набрав найбільше голосів). Використовується у більш ніж 80 країнах світу.

Різновиди мажоритарної системи:

1. мажоритарна система абсолютної більшості: обраним є той кандидат, який отримав більше половини голосів виборців, які брали участь у голосуванні (50% + 1 голос). Якщо жоден з кандидатів не набрав більше половини голосів виборців, проводиться другий тур, в якому беруть участь два кандидати, які домоглися кращих результатів, що дозволяє одному з них отримати більшість голосів (абсолютну або відносну) – Франція;
2. мажоритарна система відносної більшості: обраним є той кандидат, який отримав голосів виборців більше, ніж будь-який з його суперників. США, Канада, Велика Британія, Нова Зеландія;
3. мажоритарна система кваліфікованої більшості: обраним є той кандидат, який отримав дві третіх або три четвертих від загальної кількості поданих голосів. Нерезультативна, дуже рідко використовується (Чилі).

Пропорційна виборча система: передбачає голосування за списками партій. Кожна партія отримує у парламенті кількість мандатів, пропорційну кількості поданих за неї голосів. Виборчі округи – багатомандатні (тобто від кожного округу обираються

кілька депутатів). Пропорційна система з'явилася пізніше від мажоритарної, на початку ХХ ст. Поширена більш ніж у 50 країнах світу, у тому числі у 25 європейських (Австрія, Бельгія, Данія, Італія, Люксембург, Норвегія, Швеція, Україна та ін.)

Щоб уникнути представництва у парламенті дрібних партій, в багатьох країнах існує *виборчий поріг (бар'єр)* - *найменша кількість голосів, яку повинна набрати партія для того, щоб бути допущеною до розподілу мандатів*. Здебільшого цей мінімум складає 5% голосів виборців, хоча є відхилення від цієї цифри: від 1% в Ізраїлі до 10% у Туреччині (Україна – 3%).

Різновиди пропорційної системи голосування:

1. система з загальнонаціональними партійними списками (Ізраїль, Нідерланди, Україна) або система з регіональними партійними списками (Австрія, Іспанія, Греція тощо);
2. система звичайних списків (розташування прізвищ кандидатів у списку в алфавітному порядку) або система жорстких списків (розташування прізвищ кандидатів у списку в пріоритетному порядку);
3. система закритих списків (виборець голосує за партію і не може виразити свою перевагу окремим кандидатам, занесеним у партійний список) або система відкритих списків (дозволяє голосувати за партію і виражати перевагу комусь з її кандидатів, тобто виборці можуть змінити розташування кандидатів у списку).

Змішана виборча система - поєднання елементів пропорційної і мажоритарної систем, компроміс між ними: виборець отримує два бюлетені, одним з яких він голосує за особу, а другим - за партію.

Різновиди змішаної системи голосування:

1. лінійне змішування: одна частина парламенту обирається за мажоритарним, інша – за пропорційним принципом (Німеччина, Литва, Грузія, Словенія);
2. структурне змішування: одна палата парламенту обирається за мажоритарною системою, а інша – за пропорційною (Австралія, Польща).

Змішані виборчі системи часто застосовуються в тих країнах, де йде пошук і становлення виборчих систем або існує необхідність досягнення компромісу між принципом представництва у парламенті різних політичних сил та стабільністю сформованого ними уряду.

Ідеальної виборчої системи не існує. Кожна з них має свої

переваги й недоліки.

5. Виборча система України.

Еволюція виборчої системи України (парламентські вибори):

1. до березня 1990 р.: мажоритарна виборча система абсолютної більшості в умовах тоталітарної політичної системи;
2. вибори 1990 та 1994 рр.: мажоритарна виборча система абсолютної більшості в умовах атомізованої партійної системи;
3. вибори 1998 та 2002 рр.: змішана (лінійна) виборча система:
 - 225 депутатів - за мажоритарною системою відносної більшості;
 - 225 депутатів - за пропорційною системою з 4% бар'єром;
4. вибори 2006 та 2007 рр.: пропорційна система із закритими жорсткими загальнонаціональними партійними списками (3% бар'єр).

Вибори Президента України відбуваються за мажоритарною системою абсолютної більшості, у другому турі – відносної більшості. Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів обласних, районних, міських рад відбуваються за змішаною системою (50% - за мажоритарною системою відносної більшості, 50% - за пропорційною системою). Вибори сільських, селищних, міських голів відбуваються за мажоритарною системою відносної більшості.

Україна наразі не знайшла оптимального варіанта виборчої системи.

Теми контрольних робіт:

1. Вибори і проблема суспільної стабільності.
2. Організація та проведення виборчої кампанії.
3. Особливості виборчого права в посткомуністичних країнах.
4. Особливості сучасної виборчої системи України.

Питання для самоконтролю:

1. За якими критеріями можна класифікувати вибори?
2. Що таке виборчий ценз? Які види цензів діють в Україні?
3. У чому полягають причини й негативні наслідки абсентеїзму?
4. Назвіть основні етапи виборчого процесу.
5. Які існують різновиди мажоритарної системи? Наведіть приклади країн.
6. У чому полягає суть, механізм, переваги та недоліки

пропорційної виборчої системи?

7. Охарактеризуйте різновиди змішаної системи голосування.
8. Назвіть етапи еволюції виборчої системи України.

Питання для дискусії:

1. Як Ви вважаєте, що спільне і чим відрізняються поняття «вибори» та «голосування»? Яка відмінність між виборами та референдумом?
2. Чи є доцільним, на Ваш погляд, застосування у виборчому процесі інституту грошової застави?
3. Чи характерні прояви абсентеїзму для українських виборчих кампаній останніх років? Як можна подолати абсентеїзм виборців?

Тестові завдання:

1. Обмеження принципу загальності виборчого права додатковими умовами має назву:
 - а) мандат;
 - б) ценз;
 - в) абсентеїзм;
 - г) електорат.
2. Система, за якою обраним є кандидат, який отримав більше половини голосів виборців, називається:
 - а) системою відносної більшості;
 - б) системою абсолютної більшості;
 - в) системою кваліфікованої більшості;
 - г) системою преференційованого голосування.
3. Змішана виборча система існувала в Україні під час виборів:
 - а) 1990 і 1994 рр.;
 - б) 2006 р.;
 - в) 1998 і 2002 рр.;
 - г) 2006 і 2007 рр.

Література

основна [2, 5, 6, 9, 10, 12, 13, 14, 15]; *додаткова* [3, 12, 15, 19, 20]

ТЕМАТИКА І ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 1. Політична система суспільства
 (2 год.)

План

1. Сутність, структура та функції політичної системи.
2. Типологія політичних систем.
3. Основні напрями, особливості та проблеми розвитку політичної системи України.

Основні поняття: громадянське суспільство, політична система.

Методичні вказівки до семінарського заняття:

1. Розпочавши вивчення першого питання, треба мати на увазі, що політична система суспільства – одна з найскладніших категорій політології. Спочатку слід з'ясувати, що собою являє загальна теорія систем. Важливо пам'ятати, що політична система суспільства виступає як частина суспільної системи, тому потрібно розглянути її взаємозв'язок з іншими системами суспільства (економічною, соціальною, духовною) і вплив на них. Наступним кроком є з'ясування ролі системного аналізу у визначенні сутності політичної системи. Потрібно розглянути сутність структурно-функціонального підходу Т.Парсонса, концепцію політичної системи Д.Істона, модель політичної системи Г.Алмонда та порівняти їх.

При підготовці до першого питання студенти також повинні вивчити структуру політичної системи, тобто виділити її основні підсистеми. Розглядаючи інституціональну підсистему, студенти мають дати визначення поняття «політичні інститути» та відповісти на питання: чому інституціональна система є основоположною як щодо політичної системи у цілому, так і щодо її складових? Вивчаючи нормативну, функціональну та комунікативну підсистеми, потрібно з'ясувати їхню сутність. Далі студенти повинні визначити функції політичної системи, які вона виконує у суспільстві.

2. Друге питання передбачає розуміння того, що порівняння типів політичних систем за різними критеріями дозволяє більш глибоко аналізувати їх переваги і недоліки. Треба з'ясувати, як змінювалися погляди на типологію політичних систем з античних

часів і до наших днів. Необхідно ознайомитись з класифікаціями політичних систем за такими критеріями, як суспільно-економічна формація (марксистська теорія), тип легітимності політичного панування (за М.Вебером), політична культура і характер взаємодії різних політичних інститутів (за Г.Алмондом), тип політичного режиму тощо. Особливу увагу варто звернути на характеристику таких моделей політичних систем, як командна, змагальна й соціо-примирлива: слід виділити їх головні ознаки, підібрати приклади з історії або сучасності. Необхідно пам'ятати, що кожна з цих моделей має багато модифікацій і не існує в абсолютно «чистому» вигляді.

3. Готуючись до третього питання, студенти повинні чітко визначити тип політичної системи сучасної України, дати характеристику її особливостям, розкрити шляхи реформування усіх підсистем українського суспільства (економічної, соціальної, політичної, духовної та ін.). На основі такого аналізу студенти повинні визначити специфічні причини нестабільності політичної системи України та обґрунтувати доцільність і необхідність для України реформи політичної системи. Також слід виділити найнерозвинутіші функції політичної системи України та розкрити причини політичної й соціальної напруженості в суспільстві.

Теми контрольних робіт:

1. Теорії політичної системи Д.Істона і Г.Алмонда: порівняльний аналіз.
2. Роль ЗМІ в політичній системі суспільства.
3. Політична система сучасної України.
4. Політичні системи іноземних країн (за вибором).

Питання для самоконтролю:

1. Якою є роль системного підходу у вивченні сутності політичної системи?
2. Назвіть основні елементи політичної системи суспільства.
3. Які політичні інститути відповідають за здійснення функцій входу і виходу?
4. Які функції виконує політична система?
5. Від чого залежить стабільність політичної системи?
6. Які типи політичних систем виділяють марксисты?
7. До якого з типів політичної системи (за Г.Алмондом)

належить Україна?

8. На Вашу думку, чи є політична система України стабільною, централізованою, правовою, легітимною, світською?

Питання для дискусії:

1. Поясніть слова Д.Істона: «Нерухомість політичної системи недосяжна, поки політична система живе».
2. Як відомо, до політичної системи входять держава і політичні партії. Як співвідносяться їх місце і роль у політичній системі? Кому належить провідна роль: державі чи політичним партіям?
3. Які функції політичної системи України є найменш розвинутими, і що зумовлює політичну і соціальну напруженість у суспільстві?
4. Доведіть, що Україна обрала демократичний тип політичної системи.

Тестові завдання:

1. Політична система суспільства – це:
 - а) боротьба за владу;
 - б) владна підсистема суспільства;
 - в) сфера політичних конфліктів;
 - г) процес видання законів.
2. Яка з функцій політичної системи полягає у включенні людини в політичне життя суспільства:
 - а) легітимізації;
 - б) політичної соціалізації;
 - в) артикуляції інтересів;
 - г) політичної комунікації.
3. Для якого типу політичної системи (за Г.Алмондом) характерним є низький рівень політичної культури, монополія правлячої партії, ідеологізація суспільного життя:
 - а) англо-американського;
 - б) континентальна-європейського;
 - в) доіндустріального та частково індустріального;
 - г) тоталітарного.

Література*основна* [1, 2, 4, 6, 7, 8, 11, 13, 15]; *додаткова* [3, 12, 13, 15]**СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 2. Держава в політичній системі суспільства**
(2 год.)**План**

1. Походження держави, її сутність, ознаки і функції.
2. Форми державного правління.
3. Форми державного устрою.
4. Поділ державної влади. Вищі органи сучасної держави.
5. Правова держава: сутність та основні ознаки.
6. Особливості державного ладу сучасної України.

Основні поняття: абсолютна монархія, держава, конфедерація, парламентська монархія, парламентська республіка, президентська республіка, соціальна держава, унітарна держава, федерація, форма державного правління, форма державного устрою.

Методичні вказівки до семінарського заняття:

1. Категорія «держава» є однією з центральних в політології, бо саме держава в наш час залишається головним політичним інститутом, головним інститутом влади і територіальної організації суспільства. Підготовка першого питання повинна починатись з усвідомлення студентами причин формування держави на певному історичному етапі, з'ясування сутності поняття «держава». Потрібно пам'ятати, що поняття «держава» є неоднозначним, а тому важливим завданням є розкриття особливостей різних теорій походження держави. Для визначення сутності держави необхідно чітко виділити її характерні риси, коротко пояснити кожен з них. Далі студентам слід з'ясувати зміст основних функцій держави, дати різні варіанти їх типології (внутрішні – зовнішні, тимчасові – постійні тощо), звернути увагу на появу нових функцій.

2. З'ясувавши теоретичні сутнісно-понятійні аспекти держави,

варто перейти до аналізу історично-конкретних її форм. Насамперед треба з'ясувати сутність синтетичного поняття «форма держави» (форма державного правління + форма державного устрою + політичний режим). Далі слід дати визначення поняття «форма державного правління», виділити дві її форми (монархія й республіка). Для розкриття питання студентам необхідно детально ознайомитись і проаналізувати історичні форми монархії, різновиди республіканської форми правління, навести приклади кожного різновиду форм правління, визначити відмінності між ними. Бажано проілюструвати свою відповідь самостійно складеною схемою різновидів форм правління.

3. Третє питання теми передбачає розкриття сутності поняття «форма державного устрою» як територіально-політичної організації держави, виділення її трьох історичних форм. Необхідно дати чіткі визначення понять «унітарна держава», «федерація», «конфедерація», виділити їх основні ознаки, охарактеризувати різновиди кожної з форм державного устрою (прості й складні унітарні держави, автономні й союзні федерації тощо). Для більш повного усвідомлення конкретних форм державного устрою слід підібрати відповідні приклади країн з історії або сучасності.

4. Підготовку до четвертого питання слід починати з короткого екскурсу до історії питання (Дж.Локк, Ш.Л.Монтеск'є, американські просвітники та ін.), на основі якого треба зробити висновки щодо структури державної влади та основних положень теорії розподілу влади. Далі необхідно детально охарактеризувати кожну із гілок влади: визначити її сутність, описати конкретно-історичні форми, охарактеризувати структуру відповідних органів влади, виділити їх основні функції.

5. Вивчення п'ятого питання слід розпочати з періоду античності, коли відбувається зародження ідеї правової держави. Ідеї політичної етики, цілей держави, політичного устрою, природного права пов'язані з іменами Платона, Аристотеля, Полібія, Цицерона. Суттєвий внесок у розвиток політичної думки внесла епоха Середньовіччя. Саме цьому періоду ми завдячуємо виникненню таких понять, як: парламент, суд присяжних, міське самоврядування та ін. Починаючи з епохи Нового часу, теорія правової держави суттєво доповнюється та поглиблюється ідеєю прав людини (Дж.Локк), народного суверенітету (Ж.-Ж.Руссо), теорією поділу влади (Ш.Л.Монтеск'є). Німецька класична філософія в особі І.Канта,

Г.Гегеля та ін. завершує формування основних ознак правової держави.

Далі слід визначити та охарактеризувати основні ознаки правової держави. Необхідно звернути особливу увагу на основні інститути правової держави: конституційну державність, плюралістичну структуру політичних відносин, державну монополію на владу, судовий контроль над діяльністю держави тощо.

6. Останнє питання теми присвячене характеристиці державного ладу сучасної України. Спираючись на вивчений теоретичний матеріал теми, студенти повинні визначити форму державного правління України, охарактеризувати форму її державного устрою. Далі необхідно дати характеристику кожній з гілок державної влади: описати структуру вищих органів влади, визначити їх основні функції. Необхідною умовою підготовки цього питання є обізнаність з важливими історичними фактами розвитку української державності та знайомство з чинним законодавством. Логічним висновком з шостого питання повинно стати визначення особливостей державного ладу сучасної України та відповідь на питання щодо правового характеру української держави.

Теми контрольних робіт:

1. Основні концепції походження держави.
2. Атрибути держави.
3. Трансформація функцій держави в епоху глобалізації.
4. Інститут президентства: світовий досів та українські реалії.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть головні причини виникнення держави.
2. Які теорії походження держави Вам відомі?
3. Назвіть основні ознаки держави.
4. Який з типів державного правління був в минулому найпоширенішим і найбільш довго існуючим?
5. Назвіть переваги та недоліки президентської та парламентської республік.
6. В чому переваги та недоліки унітарного та федеративного устрою?
7. Хто був першим в історії президентом держави? Хто був першим президентом України? Хто був першим всенародно

обраним президентом України?

8. Назвіть наявні в Україні ознаки президентської і парламентської республік.

Питання для дискусії:

1. Поясніть, чому держава як соціальний та політичний інститут не може відмерти.
2. Чи є переваги у монархії? Чи узгоджуються принципи демократії з монархічною формою правління? Чи в будь-якій країні можна ввести монархію? Відповідь аргументуйте.
3. Чи може індивід впливати на державу? Які форми правління та які режими найбільш сприятливі для здійснення такого впливу?
4. Чи згодні Ви з висловом: ЗМІ – це четверта влада в державі? Чому?
5. Зіставте основні ознаки правової держави з положеннями Конституції України та сучасними реаліями.
6. У Конституції України записано, що Україна є суверенна, демократична, соціальна, правова держава. Чи правомірним є поєднання цих термінів?

Тестові завдання:

1. Яка теорія трактує виникнення держави як результат підкорення слабких груп більш сильними чи організованими?
 - а) патріархальна;
 - б) договірна;
 - в) насильницька;
 - г) психологічна.
2. Визначить, яке судження виражає зміст президентської форми правління:
 - а) в державі є президент;
 - б) президент не має права розпускати парламент;
 - в) президент є головою держави і уряду;
 - г) президент не може бути притягнутий до відповідальності.
3. В якій країні вперше було прийнято Конституцію?
 - а) Росія;
 - б) США;
 - в) Франція;

- г) Україна.
4. Для якої форми державного устрою характерний двопалатний парламент:
- а) федерації;
 - б) імперії;
 - в) унітарна держава;
 - г) конфедерація.
5. Якою є форма державного устрою України?
- а) автономна федерація;
 - б) союзна федерація;
 - в) проста унітарна держава;
 - г) складна унітарна держава.

Література

основна [1, 2, 4, 6, 7, 8, 15]; *додаткова* [3, 12, 13, 15]

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 3. Політична свідомість і політична культура (2 год.)

План

1. Політична свідомість: поняття, структура, типи і функції.
2. Політична ідеологія.
3. Політична культура: зміст і структура.
4. Типи політичної культури та їх поширення у сучасному світі.
5. Політична свідомість та політична культура сучасного українського суспільства.

Основні поняття: екстремізм, менталітет, політична ідеологія, політична культура, політична свідомість, соціалізм, соціал-демократія, фашизм.

Методичні вказівки до семінарського заняття:

1. Важливість і актуальність теми семінарського заняття пояснюється визначальною роллю політичної культури у формуванні характеру й особливостей конкретної політичної системи,

політичного режиму, динаміки і спрямованості політичних процесів. Підготовка першого питання вимагає від студентів чіткого визначення сутності й специфіки поняття «політична свідомість», усвідомлення, що вона є однією з форм суспільної свідомості. Аналізуючи зміст політичної свідомості, важливо уникати помилкового однобічного його трактування (зведення до будь-якого з елементів). Студентам необхідно виділити (за різними критеріями) й охарактеризувати рівні політичної свідомості, звернути особливу увагу на порівняння буденного й політико-теоретичного рівнів (характерні риси, спосіб відображення). З метою повного розкриття питання слід дати характеристику компонентів політичної свідомості та пояснити значення терміну «менталітет».

2. Вивчення даного питання необхідно розпочати із визначення поняття «політична ідеологія», її ознак і функцій, виділення рівнів її функціонування. Також необхідно приділити увагу виникненню та розвитку різних політичних ідеологій, розкрити особливості їх формування, виділити провідні ідеї та назвати прізвища ідеологів. Підготовка другого питання передбачає надання характеристики сучасному стану та перспективам розвитку різних ідеологічних течій. Студенти повинні дати відповідь на питання про місце та значення політичної ідеології в політичній системі сучасної держави.

Логічним завершенням підготовки з цього питання має стати з'ясування особливостей розбудови ідеології в сучасній Україні та аналіз впливу ідеологічних течій на розбудову української державності.

3. Готуючись до третього питання, необхідно дати визначення таких понять, як «політична культура», «політична поведінка», «політичні стереотипи», «політичні традиції» та ін. Слід розглянути основні наукові підходи до вивчення змісту політичної культури, розкрити сутність та виділити головні елементи в структурі політичної культури. Варто детально охарактеризувати політичну поведінку як один із елементів культури, а також проаналізувати функції політичної культури. Спираючись на отримані теоретичні знання, студенти повинні виділити напрямки формування політичної культури на сучасному етапі суспільного розвитку.

4. Сучасна політична наука пропонує різні варіанти типології політичної культури. Перш за все, студентам необхідно звернути увагу на типологію, запропоновану Г.Алмондом та С.Вербою, охарактеризувати кожен з класичних типів політичної культури.

Важливо уяснити, що реальна політична практика продукує нові змішані типи політичної культури. Далі слід проаналізувати сутність і особливості інших відомих типологій політичних культур (замкнуті – відкриті, елітарні – масові тощо). За класифікаційні критерії варто взяти ідеологічний чинник, ступінь демократизму, тип поведінки у конфліктних ситуаціях та ін.

5. П'яте питання семінарського заняття вимагає надання характеристики і з'ясування особливостей української політичної культури. Студентам треба визначити чинники, які впливають на формування політичної культури в Україні, та усвідомити ступінь її впливу на політичні процеси в країні. Спираючись на здобуті знання, студенти повинні виділити характерні риси та з'ясувати особливості вітчизняної політичної культури. При дослідженні політичної культури українського суспільства студентам необхідно зосередити особливу увагу на визначенні її типу (за різними критеріями) та окресленні перспектив розвитку політичної культури в Україні.

Теми контрольних робіт:

1. Роль засобів масової інформації у формуванні суспільної думки.
2. Національні та етнічні ідеології.
3. Ідеологічний спектр сучасного українського суспільства.
4. Професійна етика та мораль сучасного українського політика.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте зміст та функції політичної свідомості.
2. Які існують рівні політичної свідомості.
3. Що таке політична ідеологія? Хто ввів у науковий обіг це поняття?
4. Які ідеологічні течії домінують на сучасному етапі?
5. Дайте визначення понять: лібералізм, консерватизм, соціалізм, фашизм.
6. Охарактеризуйте перспективи розвитку сучасних ідеологічних течій.
7. Що таке політична культура? Назвіть головні елементи її структури.
8. Які типи політичної культури виділили Г.Алмонд і С.Верба?

Питання для дискусії:

1. Чи може ідеологія бути державною, офіційною? Обґрунтуйте свою точку зору.
2. У Конституції України записано, що жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Як розуміти це положення в умовах плюралізму ідей? Аргументуйте свою точку зору.
3. Проаналізуйте політичні традиції і сучасні політичні цінності українського суспільства.
4. Чому, маючи схожі державні структури і політичні інститути, різні країни діють і розвиваються різними темпами і мають різні результати в основних сферах соціального життя?

Тестові завдання:

1. Тип політичної культури, за якого громадяни беруть дієву участь у політичному житті суспільства, називається:
 - а) патріархальний;
 - б) активістський;
 - в) підданський;
 - г) відкритий.
2. Цінностями якої політичної ідеології є сім'я, релігія, традиції, держава?
 - а) консерватизму;
 - б) соціалізму;
 - в) лібералізму;
 - г) християнсько-демократичної ідеології.
3. Фашизм як ідеологія виник в:
 - а) Німеччині;
 - б) Іспанії;
 - в) СРСР;
 - г) Італії.

Література

основна [2, 8, 9, 11, 13, 14, 15]; *додаткова* [3, 8, 12, 15, 16]

ТЕМИ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

ТЕМА 1. Етнонаціональна політика

(10 год.)

План

1. Етнонаціональні спільноти як суб'єкти і об'єкти політики.
2. Національний суверенітет і політичне самовизначення націй.
3. Етнонаціональна політика в сучасній Україні.

Основні поняття: етнічна група, етнонаціональна політика, етнонаціональні відносини, етнос, народність, національна свідомість, національний суверенітет, нація, шовінізм.

Методичні рекомендації до вивчення теми:

1. Актуальність і важливість теми обумовлені сучасними глобальними процесами зростання етнічної і національної самосвідомості, етнічної самоідентифікації людей. Значимість національного питання у політичному житті багатьох країн спричинила появу і розвиток самостійної наукової дисципліни – етнополітики. Розкриття першого питання передбачає чітке визначення понять «етнос», «етнічна група», «народність», «нація», «етногенез». Студенти повинні розрізнити поняття «етнос» і «народ», виділяти головні ознаки етносу. Важливо усвідомити, що немає людей поза етносами. Далі слід уявити зміст поняття «етнічна група», визначити її ознаки, шляхи формування. На конкретних прикладах треба проілюструвати відмінність між етнічними та етнографічними групами. Для повного оволодіння матеріалом студентам необхідно усвідомити існування двох підходів до визначення поняття «нація»: етнографічного (нація-етнос) та державно-політичного (нація-держава).

2. При вивченні другого питання теми студенти повинні дати визначення поняття «національний суверенітет» та розкрити його зміст, спираючись на текст Декларації про державний суверенітет України. Потім треба розкрити зміст поняття «право націй на самовизначення», охарактеризувати форми його реалізації (відокремлення, возз'єднання, автономізація). Бажано підібрати відповідні історичні приклади реалізації права націй на

самовизначення.

3. Після пояснення терміну «етнонаціональна політика» треба визначити її об'єкти, суб'єкти, головну мету та ключові принципи. З метою конкретизації здобутих знань студентам необхідно ознайомитися з визначальними законодавчими актами України, що стосуються питань етнонаціональної політики держави, прав етнічних меншостей і механізму забезпечення цих прав (Декларацією прав національностей, Конституцією України). Слід виділити основні напрями етнонаціональної політики України та проблеми, існуючі у сфері етнонаціональних відносин. Повне розкриття питання вимагає від студентів ознайомитись з даними всеукраїнських переписів населення, звернувши увагу на національно-мовні показники, проаналізувати та пояснити зміни чисельності різних етнічних груп населення, виділити різні за етнічним складом регіони України.

Теми контрольних робіт:

1. Етнополітичні процеси в сучасному світі.
2. Засоби розв'язання етнополітичних конфліктів.
3. Українська діаспора: минуле і сучасність.
4. Особливості етнонаціональної політики в сучасній Україні.

Питання для самоконтролю:

1. Поясніть на прикладах сутність понять «етнос», «етнічна група», «етнографічна група».
2. Як виникають етнічні групи? Наведіть приклади етнічних груп в Україні й світі.
3. Розкрийте два підходи до визначення поняття «нація».
4. Розкрийте зміст Декларації про державний суверенітет України.
5. Що означає право націй на самовизначення? Які існують форми його реалізації?
6. Що таке культурно-національна автономія?
7. За даними переписів населення України, які національні зміни відбулись за останні роки?
8. Назвіть основні напрями етнонаціональної політики України.

Питання для дискусії:

1. Прокоментуйте твердження «Немає людей поза етносами».
2. Як Ви гадаєте, чи можливе злиття націй в майбутньому?
3. Яке, на Вашу думку, майбутнє мов?
4. У чому полягає відмінність між поняттями «український етнос», «українська нація», «український народ», «народ України», «українська етнічна група»?

Тестові завдання:

1. Яка з ознак не характеризує етнічну групу?
 - а) історичне походження;
 - б) культура;
 - в) усвідомлення людською спільнотою своєї єдності;
 - г) територіальна єдність.
2. Український етнос складається з:
 - а) українців в Україні;
 - б) етнічних українців в інших державах;
 - в) усіх громадян України;
 - г) усіх осіб, хто незалежно від країни проживання вважає себе українцем.
3. Українці, що проживають в Україні, становлять:
 - а) українську етнічну націю;
 - б) українську етнічну групу;
 - в) українську політичну націю;
 - г) українську державну націю.

Література

основна [1, 2, 3, 6, 10, 13]; *додаткова* [3, 6, 9, 11, 12, 15]

ТЕМА 2. Світова політика і міжнародні відносини. Сучасні глобалізаційні процеси (10 год.)

План

1. Міжнародна політика: сутність, цілі, функції.
2. Поняття та особливості міжнародних відносин.
3. Глобалізація. Політичні аспекти глобальних проблем

сучасності.

4. Україна в системі міжнародних політичних відносин.

Основні поняття: глобалізм, глобальні проблеми, міжнародна політика, міжнародні відносини, політичний конфлікт, терор.

Методичні рекомендації до вивчення теми:

1. Студенти повинні дати чітке визначення двох споріднених понять – «міжнародна політика» і «зовнішня політика», виділити принципи і цілі міжнародної політики. Під час характеристики суб'єктів міжнародної політики варто звернути увагу на діяльність ООН (цілі, структура, керівництво, функції організації). Далі слід визначити засоби й функції держав при реалізації завдань міжнародної політики. Студенти повинні обов'язково усвідомити, що за останні 20 років відбулася фундаментальна трансформація світового ладу, визначились нові центри тяжіння і впливу.

2. Для вивчення другого питання, перш за все, необхідно визначити поняття «міжнародні відносини», з'ясувати чинники, які діють у системі міжнародних відносин. Студенти повинні розкрити різні погляди щодо суб'єктів міжнародних відносин, охарактеризувати кожного з них, показати їх нерівноцінність. Для розкриття питання слід проаналізувати роль держав і недержавних організацій у міжнародних відносинах, роль громадської думки у прийнятті рішень політиками. Необхідно також дати класифікацію міжнародних відносин (за суб'єктами та сферами суспільного життя), виділити їх головні риси та рівні здійснення, визначити основні тенденції розвитку сучасних міжнародних відносин.

3. Під час вивчення третього питання студенти повинні розібратися у ключових поняттях, дати чіткі визначення таких термінів, як «глобалізм», «глобалізація», «глобальні проблеми». Важливо зрозуміти, що найпоширенішою помилкою є зведення сутності глобалізації до глобальних проблем. Пояснення цієї помилки полягає у тому, що усвідомлення глобальних проблем почалося ще в 60-х рр. XX ст., а усвідомлення сутності глобалізації – в 90-х рр. XX ст. Необхідно визначити головні ознаки глобальних проблем, дати класифікацію й охарактеризувати види глобальних проблем сучасності. Також студентам слід з'ясувати позитивні й

негативні аспекти сучасної глобалізації. Студенти повинні пояснити, як пов'язані сучасні світові (особливо фінансові) кризи з таким явищем, як глобалізація.

4. Четверте питання теми вимагає від студентів чіткого усвідомлення, що місце України в системі міжнародних відносин визначається її геополітичним положенням, економічним потенціалом і зовнішньою політикою. Необхідно розглянути історію становлення зовнішньої політики України, порівняти її зміст у I половині 90-х рр. та сьогодні. Студенти повинні з'ясувати, як внутрішня політика впливає на міжнародне становище держави, які чинники (політичні, економічні, соціальні) є визначальними у цьому. Слід розкрити основні напрямки зовнішньої політики України, визначити ступінь впливу геополітичного положення України на її зовнішньополітичну стратегію. Необхідно визначити та проаналізувати різні варіанти зовнішньополітичних пріоритетів України: орієнтація на інтеграцію з Росією та СНД; орієнтація на інтегрування в європейський простір; балансування між Росією і Заходом; орієнтація на співробітництво з НАТО; обрання самобутнього шляху розвитку тощо. Визначення переваг і недоліків кожного з цих варіантів дасть змогу студентам визначити найбільш ефективний і прийнятний для України шлях.

Теми контрольних робіт:

1. Політичний тероризм і його різновиди.
2. Політичні аспекти глобальних проблем людства.
3. Україна в системі СНД.
4. Еволюція зовнішньої політики України за період незалежності.

Питання для самоконтролю:

1. На яких принципах здійснюється сучасна міжнародна політика?
2. Назвіть суб'єкти міжнародних відносин.
3. Які глобальні зміни відбулися в світі наприкінці ХХ ст.?
4. Назвіть основні глобальні проблеми людства на сучасному етапі.
5. Назвіть позитивні і негативні сторони глобалізації.
6. На які принципи спирається зовнішня політика Української

держави?

7. Назвіть основні напрями і пріоритети зовнішньої політики України.

Питання для дискусії:

1. Чи ідентичні поняття «зовнішня політика» і «міжнародна політика»?
2. Чи можливе стирання національних кордонів у зв'язку з подальшим розвитком глобалізації?
3. Тривалий час аж до початку 90-х років існував двополюсний світ, який очолювали й уособлювали відповідно дві «наддержави» – США і СРСР. Куди перемістився полюсний центр після розпаду СРСР? Аргументуйте свою відповідь.

Тестові завдання:

1. Яке з положень не належить до принципів сучасної міжнародної політики?
 - а) застосування конфліктно-конфронтаційного стилю;
 - б) невтручання у внутрішні справи інших держав;
 - в) повага суверенітету;
 - г) рівноправ'я.
2. До головних ознак глобальних проблем не відноситься:
 - а) загальнолюдський характер;
 - б) масштабність;
 - в) поліцентричність;
 - г) надзвичайна гострота.
3. Членом якої міжнародної організації не є поки що Україна?
 - а) ООН;
 - б) НАТО;
 - в) ОБСЄ;
 - г) СНД.

Література

основна [4, 7, 9, 10, 11, 13, 15]; *додаткова* [1, 3, 12, 15]

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Теоретичні питання.

1. Об'єкт, предмет і структура політології.
2. Методи політичних досліджень.
3. Основні категорії і функції політології. Актуальність наукової дисципліни.
4. Становлення політології як науки і навчальної дисципліни.
5. Сутність і структура політики.
6. Види і функції політики.
7. Основні концепції політики.
8. Влада як соціальний феномен. Ресурси влади.
9. Ознаки і функції політичної влади.
10. Концептуальні підходи до проблеми політичної влади.
11. Типологія політичної влади.
12. Легітимність влади як соціальна проблема.
13. Політичний режим, його сутність та типологія.
14. Ознаки тоталітарного режиму і його практика.
15. Види авторитарного режиму і його соціальна ефективність.
16. Демократичний режим: загальна характеристика, суспільна практика.
17. Особливості сучасного політичного режиму в Україні.
18. Сутність системного підходу. Теорії політичних систем.
19. Структура і функції політичних систем.
20. Типологія сучасних політичних систем.
21. Основні напрями, особливості та проблеми розвитку політичної системи України.
22. Держава: сутність, ознаки.
23. Функції держави і їх трансформація у сучасному світі.
24. Монархія як форма державного правління.
25. Республіка як форма державного правління.
26. Унітарна держава як форма державного устрою.
27. Федерація як форма державного устрою.
28. Конфедерація як форма державного устрою.
29. Форма державного правління і форма державного устрою України.
30. Політичні партії: сутність, підходи, виникнення.

31. Ознаки і функції політичних партій.
32. Типологія політичних партій.
33. Партійні системи і їх види у сучасному світі.
34. Сучасна партійна система України.
35. Сутність елітизму. Функції політичних еліт.
36. Теорії еліт Г.Моски, В.Парето, Р.Міхельса.
37. Типологія політичних еліт.
38. Особливості формування сучасної політичної еліти в Україні.
39. Теорія лідерства: сутність, природа, функції.
40. Типологія політичного лідерства.
41. Політичні лідери сучасної України.
42. Політична свідомість: поняття, структура, функції.
43. Поняття політичної ідеології. Типи ідеологій.
44. Зміст і структура політичної культури.
45. Типи політичної культури та їх поширення у сучасному світі.
46. Політична свідомість та політична культура сучасного українського суспільства.
47. Вибори : поняття, класифікація та функції.
48. Принципи виборчого права.
49. Стадії виборчого процесу.
50. Абсентеїзм і його причини.
51. Мажоритарна виборча система.
52. Пропорційна виборча система.
53. Змішана виборча система.
54. Еволюція виборчої системи України.

2. Політологічні терміни

Абсентеїзм,	змішана виборча система,
абсолютна монархія,	імпічмент,
авторитаризм,	кадрова партія,
анархізм,	консерватизм,
багатопартійна система,	конфедерація,
біпартійна система,	легітимність,
виборча система,	лібералізм,
виборче право,	мажоритарна виборча система
виборчий поріг,	марксизм,
демократія,	масова партія,
держава,	однопартійна система,
електорат,	парламентська монархія,

парламентська республіка,
партійна система,
політика,
політична влада,
політична еліта,
політична ідеологія,
політична культура,
політична партія,
політична система,
політична свідомість,
політична соціалізація,
політичні відносини,
політичні інститути,
політичний лідер,
політичний режим,

політологія,
популізм,
президентська республіка,
пропорційна виборча система,
ресурси влади,
соціалізм,
суверенітет,
тоталітаризм,
унітарна держава,
фашизм,
федерація,
форма державного правління,
форма державного устрою,
харизматичний лідер,
ценз.

ГЛОСАРІЙ

Абсентеїзм (від лат. *absent* - відсутній) – ухилення громадян від участі у виборах; байдуже ставлення людей до своїх громадсько-політичних прав.

Абсолютна монархія (від лат. *absolutus* - безумовний) – форма державного правління, за якої політична влада повністю (необмежено) належить одній особі – монарху, та для якої характерним є найвищий ступінь централізації державної влади.

Авторитаризм (від лат. *autoritas* – влада, вплив) – політичний режим, характерними ознаками якого є наявність сильного центру, режим особистої влади, відсутність демократичних інститутів, можливість застосування насильства чи примусу.

Анархізм (від грецьк. *anarchia* – безвладдя) – ідейно-політична теорія, яка базується на запереченні державного управління суспільством.

Аристократія (від грецьк. *aristokratia* – влада найкращих, найзнатніших) – найвища родова знать у рабовласницькому й феодальному суспільствах; форма державного правління, за якої аристократії належить уся повнота влади в країні; правління кращих громадян, які виконують закони.

Багатопартійна система - тип партійної системи, за якої може існувати багато політичних партій, які теоретично мають рівні шанси на отримання більшості місць у парламенті країни.

Біпартійна система - тип партійної системи, за якої реальну боротьбу на виборах ведуть лише дві партії, причому одній партії забезпечується об'єднання навколо себе абсолютної більшості голосів виборців, вона отримує більшість парламентських місць, в результаті формується відносно однорідна й стабільна парламентська більшість.

Вибори – демократичний спосіб формування органів державної влади або місцевого самоврядування, наділення повноваженнями посадової особи через волевиявлення громадян.

Виборча система - спосіб урахування голосів виборців і розподілу місць в органах державної влади між кандидатами (групами кандидатів).

Виборче право - система правових норм, які регулюють процес формування представницьких органів і обрання службових осіб.

Виборчий поріг - найменша кількість голосів, необхідна для обрання одного депутата.

Геополітика (політична географія) – наука, що вивчає взаємозв'язок політичних процесів з географічними чинниками (просторовим розташуванням держави, кліматом, розміром території, наявністю природних ресурсів тощо).

Глобалізм (від франц. *global* – загальний, всесвітній) – стиль у політиці, коли певне питання розглядається й вирішується контексті загальних для всього людства проблем.

Глобальні проблеми – проблеми, які виникають у результаті могутнього розвитку продуктивних сил в умовах НТР і досягнення таких масштабів суспільного виробництва, коли з'являється загроза порушення балансу між суспільством і природою; носять загальнолюдський, загальнопланетарний характер; відрізняються комплексністю, динамізмом, гостротою; для свого розв'язання вимагають колективних зусиль світового співтовариства.

Громадянське суспільство – сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань і асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем політичної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються і гарантуються нею.

Демократія - (від грецьк. *demos* — народ і *kratos* – влада) – влада народу, народовладдя; форма політичної організації суспільства, яка визначає джерелом влади народ, його право вирішувати державні справи, водночас захищаючи громадянські права і свободи.

Держава – основний інститут політичної системи, що здійснює управління загальносуспільними справами, охорону цілісності і безпеки.

Державний суверенітет - незалежність держави, що полягає у її праві на власний розсуд вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи, без втручання будь-якої іншої держави.

Деспотія (від грецьк. *despot* – володар, самодержець) – система державного правління, для якої є характерним абсолютне свавілля влади та безправ'я підданих.

Диктатура (від лат. *dictatura* – необмежена влада) – тимчасовий

авторитарний режим, який вводиться на строк дії надзвичайних обставин для здійснення рішучих заходів на виведення країни із кризового стану; нічим не обмежена влада особи, класу чи іншої соціальної групи, що спирається на силу.

Екстремізм (від лат. *extremus* – крайній) - схильність до крайніх політичних поглядів (як «правих», так і «лівих»), прибічники яких вдаються до радикальних (у тому числі насильницьких, терористичних) засобів з метою загострення політичної ситуації, дестабілізації політичного життя.

Електорат (від лат. *elector* - виборець) – контингент виборців, які голосують за певну партію чи кандидата на виборах.

Етнічна група - спільнота людей, споріднених або хоча б близьких за історичним походженням, етногенезом, мовою спілкування, нинішньою або минулою територією проживання, рисами матеріальної і духовної культури, звичаями та іншими ознаками.

Етнонаціональна політика - цілеспрямована діяльність з регулювання відносин між етносами, націями і етнонаціональними групами, що виявляється у свідомому впливі державних і суспільних організацій на розвиток міжнаціональних та міжетнічних взаємин з метою їх нормалізації, стабілізації та гармонізації.

Етнонаціональні відносини - відносини між різними соціально-етнічними спільнотами, з одного боку, й урядами, державними і політичними організаціями, установами - з іншого.

Етнос (від грецьк. *ethnos* – народ) - найдавніша природна людська спільнота, яка історично склалася на певній території і володіє особливими рисами культури, мови, особливостями психологічного складу і усвідомленням своєї єдності й відмінності від інших груп.

Змішана виборча система – порядок визначення результатів голосування, в якому поєднані елементи мажоритарної і пропорційної виборчих систем.

Імпічмент (від англ. *impeachment* - звинувачення) – особливий порядок і встановлена законом процедура притягнення до відповідальності за грубі порушення закону вищих посадових осіб до завершення терміну одержаних ними внаслідок виборів повноважень.

Класократія – запропонований В.Липинським особливий політичний режим, суть якого полягає у панування активної

меншості (аристократії), що складається із кращих (за духом, здібностями, активністю) людей.

Консерватизм (від лат. *conservare* – зберігати, охороняти) - політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, що орієнтується на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад.

Конфедерація (від лат. *confederatio* – спілка, об'єднання) - форма державного устрою, коли кожний її член зберігає державну самостійність, об'єднується з іншими державами в союз, до компетенції якого передаються деякі важливі питання; союз суверенних держав, який створюється для досягнення конкретної спільної мети.

Кратологія (від грецьк. *kratos* – влада і *logos* — слово, поняття, вчення) – наука про владу.

Легальність політичної влади – її законність, юридична правомірність.

Легітимність (від лат. *legitimus* - законний) **політичної влади** – добровільне визнання існуючої влади громадянами, довіра до неї з їх сторони, визнання влади справедливою, прогресивною.

Лібералізм (від лат. *liberalis* - вільний) - політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва і демократичних свобод.

Мажоритарна виборча система – порядок організації виборів і визначення результатів голосування, за яким перемагає той кандидат (або список кандидатів), який отримав встановлену законом більшість голосів виборців, що взяли участь у голосуванні.

Марксизм – засноване К.Марксом в середині ХІХ ст. філософське, політичне й економічне вчення, головними ідеями якого були: матеріалістичне розуміння історії, теорія додаткової вартості, ідея всесвітньо-історичної ролі робітничого класу (пролетаріату) як могильника капіталізму і творця соціалістичного суспільства.

Менталітет (від франц. *mentalite* – склад розуму, світосприйняття) – стійкі емоції, настрої і пов'язані з ними моделі політичної поведінки, що мають релігійні й національні особливості.

Міжнародна політика - сукупна цілеспрямована діяльність народів, держав, їхніх інститутів, соціальних спільнот, об'єднань громадян у сфері міжнародного життя.

Міжнародні відносини – системна сукупність політичних, економічних, науково-технічних, соціальних, дипломатичних, правових, воєнних, гуманітарних зв'язків і відносин між основними суб'єктами світового співтовариства.

Монархія (від грецьк. *monarchia* - єдиновладдя) - форма державного правління, в якій джерелом державної влади вважається монарх, його влада спадкова і не залежить від волі виборців.

Народність - історично сформована мовна, територіальна, економічна і культурна спільність людей, яка передусе нації.

Народний суверенітет - визнання всіх громадян країни джерелом політичної влади.

Націоналізм - світогляд і система політичних поглядів, яка проголошує пріоритет національних цінностей щодо усіх інших.

Національна свідомість - усвідомлення нацією, людиною або певною спільнотою своєї приналежності до нації, спільної історичної долі її представників, своєрідності дії геополітичних, соціопсихічних, історичних чинників, неповторності характеру, темпераменту, менталітету, психології, культури.

Національний суверенітет - сукупність суверенних прав нації на вільний вибір соціально-економічного та політичного ладу, на цілісну національну територію, економічну незалежність, на розвиток її мови та культури, на повагу національної гордості та гідності.

Нація (від лат. *patio* –народ) - 1) історична соціо-етнічна, політична, духовна спільнота людей з певною психологією, самосвідомістю, спільними територією, культурою, мовою, економічним життям (етнічна спільність); 2) сукупність громадян однієї держави, незалежно від їхньої етнічної приналежності (державно-політична спільність).

Однопартійна система – неконкурентний тип партійної системи, що характеризується монопольним правом однієї партії брати участь у державному будівництві.

Олігархія (від грецьк. *oligos* — нечисленний і *arche* – влада) - форма державного правління, за якої політичне та економічне правління здійснюється невеликою групою людей, а також сама ця група.

Охлократія (від грецьк. *ochlos* — натовп і *kratos* – влада) – домінування в політичному житті суспільства натовпу, «маси»; ситуація заколотів, погромів, безладдя, в якій господарем

становища є натовп; влада суспільно-політичних груп, що апелюють до популістських настроїв у їх примітивних, масованих варіантах.

Парламентська монархія – форма державного правління, за якою глава держави - монарх - не може прямо впливати на склад і політику уряду, що формується виключно парламентом і підзвітний йому.

Парламентська республіка - різновид сучасної форми державного республіканського правління, при якій верховна влада в організації державного життя належить парламенту.

Партійна система - сукупність діючих у країні політичних партій, відносини між ними, а також з державою.

Плутократія (від грецьк. *plutos* — багатий і *kratos* – влада) – державний лад, за якого влада належить найбагатшим представникам панівного класу; купка найбагатших представників панівного класу.

Політія – державний лад, за якого влада знаходиться в руках більшості - «середніх» людей, що володіють певним невеликим цензом й управляють державою в інтересах всіх громадян.

Політика (від грецьк. *polis* — місто-державна та його похідних *politike* – мистецтво управляти державою, *polites* – громадяни, *politica* – державний діяч та ін.) – одна з найважливіших сфер життєдіяльності суспільства, взаємин різних соціальних груп та індивідів щодо утримання й реалізації влади задля здійснення своїх суспільно значущих інтересів і потреб, вироблення обов'язкових для всього суспільства рішень.

Політична влада – здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на діяльність, поведінку людей та їх об'єднань за допомогою волі, авторитету, права, насильства.

Політична еліта (від франц. *elite* — найкраще, добірне)- вища, відносно привілейована сукупність осіб, які виділяються з політичного середовища на основі вищого ступеня розвитку окремих психологічних, соціальних і політичних якостей; бере безпосередню участь у затвердженні та здійсненні рішень, пов'язаних із використанням державної влади або здійсненням впливу на неї.

Політична ідеологія - систематизована сукупність концептуально оформлених ідейних поглядів на політичне життя, що відображає інтереси, світогляд, ідеали певної соціальної групи (класів, націй,

політичних партій, громадських рухів тощо).

Політична культура - історично зумовлені стійкі політичні уявлення, переконання й орієнтації, а також моделі і норми політичної поведінки людей, стилі діяльності політичних інститутів.

Політична партія - добровільне та організаційно оформлене об'єднання громадян, яке виражає інтереси частини суспільства і прагне до їх задоволення шляхом здобуття, утримання і використання державної влади.

Політична психологія – наука, яка досліджує соціально-психологічні складові політичного життя суспільства, які формуються на рівні політичної свідомості націй, соціальних груп, окремих особистостей та ін.

Політична свідомість – політичні ідеї, погляди, уявлення, традиції, соціально-політичні почуття, які відбивають найбільш істотні економічні, соціальні, політичні та духовні інтереси людей, що мають бути реалізовані через інститути політичної системи; сприйняття суб'єктом політичної реальності.

Політична система – цілісна, інтегрована сукупність взаємозв'язаних і взаємозалежних політичних суб'єктів, структур і відносин, що відображає інтереси усіх політичних і соціальних сил суспільства.

Політична соціалізація - засвоєння особою соціального й політичного досвіду шляхом включення її у політичну систему, в управління політичними процесами. Найважливішими результатами політичної соціалізації є політичні переконання, почуття, цінності й норми політичної діяльності, що роблять суспільство спроможним забезпечити збереження, модернізацію чи зміну політичного режиму.

Політична соціологія – наука про взаємодію політичного суспільства (держави) з громадянським суспільством, взаємодію політичних і соціальних процесів.

Політична філософія – наука, яка вивчає політику як цілісність, її природу, розробляє загальні критерії оцінки політики, ідеали та нормативні принципи організації суспільства, акцентує увагу на сутності природи політичного світу.

Політичний конфлікт (від лат. *conflictus* – зіткнення) – зіткнення несумісних, часом протилежних інтересів, дій, поглядів окремих людей, політичних партій, громадських організацій, етнічних

груп, націй, держав та їх органів.

Політичний лідер (від англ. *lead* – вести, керувати) - авторитетна особа, яка здійснює переважний вплив на інших людей з метою інтеграції їхньої діяльності для досягнення спільних політичних цілей; глава, керівник держави, партії, руху тощо.

Політичний режим (від франц. *regime* – управління) – сукупність методів, засобів і способів, за допомогою яких владні органи здійснюють управління суспільством і забезпечують своє політичне панування.

Політичні відносини – реальні практичні відносини, стійкі зв'язки між громадянами і владою, державою та громадянським суспільством; у їх центрі – інтереси та потреби суб'єктів політики.

Політичні інститути – певні політичні установи (державна, її органи, політичні партії, органи місцевого самоврядування тощо), які мають особливі повноваження і виконують спеціальні функції в політичному житті суспільства.

Політологія (від грецьк. *politika* — державні й суспільні справи і *logos* — слово, поняття, вчення) – наука про політику, про закономірності та особливості розвитку політичного процесу, про функціонування політичної системи і влади, сутність, форми і методи діяльності суб'єктів політики.

Популізм (від лат. *populus* – народ) - загравання влади з народом, спрямоване на досягнення популярності в масах ціною необґрунтованих обіцянок, демагогічних гасел.

Правова держава - форма організації державної влади, за якої верховенство в усіх сферах життя належить закону; всі державні органи й громадяни однаковою мірою відповідальні перед законом; реалізуються всі права людини; здійснюється розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову.

Президентська республіка - один з різновидів сучасної форми державного республіканського правління, що поряд з парламентаризмом з'єднує в руках президента повноваження глави держави і глави уряду .

Природні права людини – невідчужувані права особи, до яких відносяться право на життя, свободу совісті, слова та ін.

Пропорційна виборча система – порядок організації виборів і визначення результатів голосування, згідно з яким депутатські мандати розподіляються між списками кандидатів пропорційно

до кількості голосів, отриманих кожним з цих списків.

Просвітництво – ідейно-політична течія часів переходу суспільства від феодалізму до капіталізму (к. XVII – поч. XIX ст.); відображало інтереси народжуваної буржуазії й народних мас, мало за мету критику феодальної ідеології, релігійних забобонів, боротьбу за віротерпимість, свободу наукової та філософської думки.

Республіка (від лат. *res* – справа і *public* - громадський) – форма державного правління, яка характеризується здійсненням вищої державної влади виборним колегіальним органом, що формується населенням (або його частиною) на визначений час.

Ресурси влади - потенційні засоби здійснення влади, які можуть бути використані, але ще не використовуються або ж використовуються недостатньо.

Референдум (від лат. *referendum* – те, що має бути повідомлене) – спосіб прийняття законів та інших рішень з найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян шляхом всенародного голосування.

Соціал-демократія – ідеологічна й політична течія, яка виступає за здійснення ідей соціалізму в усіх сферах суспільного життя; важлива складова політики лівих сил сучасності, передусім Західної Європи.

Соціалізм (від лат. *socialis* – суспільний) - вчення і теорії, які стверджують ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних благ і духовних цінностей залежно від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості.

Соціальна держава – держава, що прагне до забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, а в ідеалі – приблизно однакових життєвих шансів, можливостей для самореалізації особистості.

Теократія (від грецьк. *theos* — бог і *kratos* – влада) - форма державного правління, за якої політична влада належить духовництву або главі церкви.

Терор (від лат. *terror* – жах, страх) - особлива форма політичного насильства, що супроводжується жорстокістю, цілеспрямованістю та удаваною ефективністю; широко використовується у мирний і воєнний час як засіб внутрішньо-

або зовнішньополітичної боротьби в інтересах держави, організації чи певної групи осіб.

Тиранія – одноосібне деспотичне правління внаслідок насильницького захоплення влади, базується на сваволі правителя (тирана), а не на законах.

Тоталітаризм (від лат. *totalis* – увесь, повний) - політичний режим, за якого державна влада здійснює повний контроль за всіма сферами життя суспільства, відсутні демократичні свободи, громадянське суспільство, панує насильство, терор влади проти народу, наявна єдина державна ідеологія, обов'язкова для всіх громадян.

Унітарна держава - єдина, цілісна держава, що поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, які не мають будь-якої політичної самостійності.

Фашизм (від лат. *fascio* – пучок, в'язка) - правоекстремістська політична течія та ідеологія, що спирається на войовничий антидемократизм, расизм, шовінізм, доведені до істерії, на звеличування тоталітарної держави, обстоювання сильної, авторитарної партії, що забезпечує абсолютний контроль над людиною і державою.

Федерація - союзна держава, що складається з декількох державних утворень (суб'єктів федерації), які мають юридичну і політичну самостійність.

Форма державного правління - спосіб організації і здійснення верховної державної влади.

Форма державного устрою - територіально-політична організація держави, що включає політико-правовий статус його складових частин і принципи взаємовідносин центральних і регіональних державних органів.

Харизматичний лідер (від грецьк. *charisma* – милість, Божий дар) - громадсько-політичний діяч, авторитет якого ґрунтується на вірі громадян у його надприродні, видатні здібності, виняткові якості, непогрішність, святість.

Ценз - обмеження принципу всезагальності виборчого права додатковими умовами.

Шовінізм - крайній вияв націоналізму, що полягає у надмірному звеличенні своєї нації, наданні їй винятковості, робить ставку на гноблення, поневолення «малих» народів, таврування їх за прихильність до своєї культури.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - №38. – Ст.502. - <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1427-12>.
2. Горлач М. І., Кремень В.Г. Політологія: наука про політику: підручник затверджено МОН України. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 840 с. – <http://www.culononline.com.ua/index.php?newsid=186>.
3. Декларація прав національностей України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - №53. - Ст.799. - <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1771-12>.
4. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. - №31. - Ст.429. - <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=55-12>.
5. Закон України «Про політичні партії» від 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001 - №23 – ст.118. - <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2365-14>
6. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - №30. - Ст.141. - <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>
7. Основи політології: Навч. посібник / Кер.авт.кол. Ф.М.Кирилюк. – К.: Либідь, 1995. – 336 с.
8. Піча В.М., Хома Н.М. Політологія. Навч.посібник. – К.: «Каравела», Львів.: «Новий світ-2000», 2002. – 344 с.
9. Погорілий Д. Є. Політологія: кредитно-модульний курс: навчальний посібник рекомендований МОН України. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 432 с. – <http://www.culononline.com.ua/index.php?newsid=187>.
10. Політологія. Навчально-методичний комплекс: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 704 с.
11. Політологія. Підручник / За ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка. – К.: Академія, 2008. – 567 с.
12. Політологія у запитаннях і відповідях: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / За заг. ред. К.М.Лемківського. – К.: Вища школа, 2003. – 263 с.
13. Политология: хрестоматия / Сост. проф. М.А.Василик, М.С.Вершинин. – М.: "Гадарика", 2000. – 843 с. –

http://ebooks.znu.edu.ua/files/2007/08/edu_29sept2006_853.rar;
http://ebooks.znu.edu.ua/files/2007/08/edu_29sept2006_854.rar.

14. Словник соціологічних і політологічних термінів / уклад: В.І. Астахова, В.І.Даниленко, А.І.Панов.–К.:Вища школа,1993.–142с. – <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi4/0005776.djvu>.
15. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки): Підручник. – К.:Либідь, 2002. – 574 с.

Додаткова:

1. Галкин А.А. Глобализация и политические потрясения XXI века // Полис. – 2005. - № 4. – С.53-70.
2. Дегтярёв А.А. Политика как сфера общественной жизни // Социально-политический журнал. - 1997. - № 2. – С.94-107.
3. Дробінка І. Г. Політологія: навч. посіб. для студ. вузів рек. МОНУ. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 292 с. - <http://www.culononline.com.ua/index.php?newsid=437>.
4. Дюверже М. Политические партии. – М.: Академический проект, 2000. - 538 с. - http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Duverg/index.php
5. Ильин М.В., Коваль Б.И. Что есть политика и что - наука о политике // Политические исследования (Полис). - 1991. - № 4. - С.103-115.
6. Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. – К.: Світогляд, 2004. - 722 с.
7. Левченко І. Формування іміджу політичного лідера // Нова політика. – 2000. - № 5. – С.48-52.
8. Макаренко Е., Коваль О. Специфіка поняття «політична культура суспільства» // Нова політика. – 1997. - №6. – С.8-12.
9. Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю.І.Римаренка. – К.: Генеза,1996. - 942 с.
10. Мирский Г. Ушел ли тоталитаризм вместе с XX веком? // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. - №1. – С.40-51.
11. Нельма О.В. Теорія етносу. Навч. посібник. – К.: Тандем, 1997. - 368 с.
12. Панарин А. С. Политология: учебник. – М.: Проспект, 1997. – 342 с. – <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/SPP/0001365.pdf>.

13. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку: Навч. посіб. / Ф.М.Рудич (ред.). — К.: Парламентське вид-во, 2002. — 326с.
14. Політичні партії в Україні: Інформ.-довідкове вид., 2-ге, доп. — К.: Атіка, 2005. - 438с.
15. Політологія: навчальний посібник рекомендовано МОН України /В.І.Штанько, Н.В. Чорна, Т.Г.Авксентьєва, Л.А.Тіхонова. — 2-ге вид., перероб. та доп. — К.: Видавництво "Фірма "ІНКОС"; Центр учбової літератури, 2007. — 288 с. - <http://www.culonline.com.ua/index.php?newsid=442>.
16. Проскуріна О. Політична культура і соціальна дійсність // Нова політика. — 2000. - №2. — С.63-65.
17. Рагозин Н.П. Развитие партийной системы Украины // Полис. — 2004. — № 1. — С. 89 - 100. - <http://www.politstudies.ru/N2004fulltext/2004/1/21.htm>
18. Руденко В.Н. Новые Афины, или Электронная республика (о перспективах развития прямой демократии в современном обществе) // Полис. — 2006. - №4. — С.7-16.
19. Уоллерстайн М. Избирательные системы. Партии и политическая стабильность // Полис. — 1992. — № 5-6. — С.156-162. - http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=90.
20. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. — К.: Юрінком Інтер, 2008. - 472с.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Вагіна Олена Миколаївна

ПОЛІТОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник
для студентів усіх напрямів підготовки
(заочної форми навчання)

Рецензент Т.Є.Ніколаєва
Відповідальний за випуск О.М.Вагіна
Коректор О.М.Вагіна